

Landeswehr'i sõja puhkemine: Eesti vaatenurk

Ago Pajur

Landeswehr'i sõja nime all tuntakse 1919. aasta juuni alguses Võnnu (Cēsis) ruumis lahvatanud relvakonflikti Eesti (–Läti) ja Saksa üksuste vahel. Tagantjärele-pilguga vaadates oli Landeswehr'i sõda ajalooliselt vähetähtis, poliitiliselt kahetsusväärne ja sõjaliselt kahjulik intsident rahvusvahelises kommunismivastases võitluses osalenud relvajõudude vahel. Sõda Venemaal võimu haaranud enamlaste vastu nõudnuks kõigi jõudude ühendamist, mitte nende omavahelist kemplemist, mis tõi kaasa inimohvraid, nõudis materiaalseid pingutusi ja tõmbas tähelepanu eemale põhivaenlaselt – Punaarmeel. Suure tõenäosusega võib väita, et konflikti vältimine võimaldanuks koondada Eesti, Läti ja Saksa sõjajõud ühisrindeks, vabastada Ida-Läti (Latgale) alad ning kanda sõjategevuse Eesti ja Läti rahvuslikest piiridest kaugemale.

Landeswehr'i sõja põhjustest rääkides oli 1920.–1930. aastatel Eesti ajalookirjanduses tavaks süüdistada sakslasi pahatahtlikkuses ja reetlikkuses eestlaste suhtes ning väita, nagu oluks Saksa vägede juhtkonna ja kohaliku baltisaksa ülemkihi eesmärgiks Eesti iseseisvuse likvideerimine ja siinsete alade liitmine loodava Balti hertsogiriigiga. Krestomaatiliseks võib pidada Vabadussõja ajaloo komitee juhi kolonel Mihkel Kattai kokkuvõtet: „Balti aadel ei olnud veel kaotanud lootust Balti hertsogiriigi loomiseks. Selleks oli vaja kukutada Eesti valitsus, nagu oli kukutatud Läti rahvuslik valitsus 1919. a. aprillis.”¹ Isegi veel 1989. aastal kinnitas Eesti tuntumaid sõjaajaloolasi Hannes Walter kõi-

gutamatu veendumusega: „Landeswehri sõja peamiseks põhjuseks oli Balti hertsogiriigi idee.”²

Kuna taolised selgitused kuuluvad eeskätt rahvuslike ajaloomüütide valdkonda, siis on küsimus Landeswehr'i sõja puhkemise tegelikest põhjustest ja konflikti vallandajatest jäänud päevakorra. Käesolev kirjutis läheneb probleemile Eesti seisukohast ning lähtub hüpoteesist, mille kohaselt oli Landeswehr'i sõja vallandamisel aktiivsemaks pooleks Eesti sõjaväeline juhtkond, kusjuures kokkupõrkeni viinud sammud tulenesid ühelt poolt eestlaste ja baltisakslaste ning teisalt eestlaste ja lätlaste vahekordadest.

Lätimaa anno 1919

24. veebruaril 1918 välja kuulutatud Eesti Vabariik ja 18. novembril 1918 iseseisvust deklareerinud Läti Vabariik olid sama aasta lõpus ühtviisi keerulises olukorras. Nende riiklus oli loomise algfaasis, majandus oli sõjast ja revolutsioonist ruineeritud, nende pinnal viibisid jätkuvalt Saksa väed ja võimuasutused ning mõlemat ähvardas idast Punaarmee sissetung, kusjuures puudusid rünnakute tõrjumiseks suutelised relvajõud. Esialgu loodeti enamlikke vägesid tagasi hoida *Entente*'i sõjajõudude abil, mille maandamist Läänemere idarannikul oodati novembris–detsembris 1918 pikisilmi. Peagi selgus siiski, et lääneriigid maavägesid ei saada ja tuleb leppida Briti eskaadri kohalolekuga. Viimase toetus

¹ M. Kattai. Eesti rahva vabadusvõitlus. – Vabadusmonument. I köide. Tallinn, 1933, lk. 26.

² H. Walter. Ausalt & avameelselt Landeswehri sõjast, Võnnu lahingust, Riia operatsioonist. Tallinn, 1989, lk. 6.

oli küll ülioluline, kuid otsest kasu maismaal tegutsenud punaväe vastu sellest polnud.

Entente panustas omakorda enamlaste läänesuunalise invasiooni peatamisel Saksamaa relvajõududele. Just sel eesmärgil lisati Compiegne'i vaherahulepingu sättele, milles nõuti Saksa vägede tagasitoomist endise Venemaa territooriumilt, klausel: „[– –] niipea, kui liitlased leiavad, et selleks on saanud aeg, arvestades nende territooriumide sisemist olukorda.”³ Saksa armee oli aga 1918. aasta lõpus haaratud revolutsioonilistest meeleoludest ning seaduslike ülemate kõrval tegutsenud sõdurite nõukogud mõtlesid ennekõike võimalikult kiirest koju naasmisest, huvitumata kuigivõrd Baltimaade probleemidest.

Samas oli ka Saksamaa juhtkond mures Punaarmee võimaliku sissetungi pärast Ida-Preisi aladele ning seetõttu huvitatud punase laviini peatamisest Baltimaades. Kui Eesti väejuhatuse soov moodustada Eesti kaitseks Saksa vabatahtlikest koosnev väeüksus pörkus Berliini vastuseisule, siis lätlased olid selles osas edukamad. Juba novembris käivitus kahe vabatahtliku üksuse moodustamine – riigisakslastest formeeriti Raudbrigaad (hilisem Rauddiviis) ning kohalikest baltisakslastest Balti *Landeswehr*. 7. detsembril kirjutasid Saksamaa peavalinik Baltimaades August Winnig ja Läti Ajutise Valitsuse sõjaminister Jānis Zālītis alla kokkuleppele, mis nägi ette *Landeswehr*'i reorganiseerimise rahvasteüleseks koondiseks (21 läti, 9 saksa ja 1 vene allüksus). Uueneva *Landeswehr*'i relvastamise ja rahastamise kohustus pandi Saksa valitsuse õlule.

Kuid läti rahvuslike väeosade loomine pörkus tõsistele raskustele – ennekõike vabatahtlike vähesusele. Selle põhjuseks oli, ühelt poolt, asjaolu, et ilmasõjas osalenud Läti kütipolgud olid sattunud 1917. aastal enamlaste mõju alla, siirdunud Nõukogude Venemaale ning alustasid detsembris 1918 koos teiste

Punaarmee osadega pealetungi Läti vallutamiseks (enamliku propaganda väitel: läti rahva vabastamiseks baltisaksa parunite ikkest). Teiseks sümpatiseeris suur osa Läti tsiviilelanikest enamlasi, taunis koostööd sakslastega ega mõistnud kujunenud poliitilist olukorda piisava selgusega.

Kuna lätlastest vabatahtlike nappis, oli Kārlis Ulmanise juhitud Läti valitsus sunnitud 29. detsembril allkirjastama uue lepingu sakslastega. Selle kohaselt lubati kõigile saksa vabatahtlikele, kes osalevad vähemalt nelja nädala jooksul Läti pinnal võitlustes Punaarmeeaga, anda Läti kodakondsus, mis omakorda võimaldas neil tulevikus omandada maavaldusi Lätis. Nimetatud lubadus käivitas Saksamaal ulatusliku vabatahtlike värbamise aktsiooni, mille eesotsas seisis *Anwerbungsstelle Baltenland*. Selle tulemusena hakkasid mõne aja pärast saabuma Kuramaale Saksa vabakorpused.⁴

Läti kaitseks astunud sammude tulemused ilmnesisid alles ajapikku, mistõttu Punaarmee edasitung arenes esialgu pidurdamatult. 3. jaanuaril 1919 hõivasid Läti punased kütid Riia ning Läti valitsusasutused olid sunnitud asuma ümber Liepājasse. Samas paiknes ka Saksa 6. reservkorpuse juhatus, mille etteotsa määrati endale Soome kodusõjas nime teinud kindralmajor Gustav Adolph Joachim Rüdiger von der Goltz. Tema juhtimisel peatasid sakslased veebruaris Punaarmee Venta jõe keskjooksul ning alustasid märtsis vastupealetungi, mis viis rindejoone Venta jõelt Lielupe jõe. Kindral Goltz oli valmis ründama ka Riia, kuid ei saanud esialgu oma plaanile Berliini heakskiitu.⁵

Sõjalise eduga kaasnes sakslaste seas Läti-vastaste meeleolude kasv. Üha enam tõstsid pead kõige konservatiivsemad baltisaksa ringkonnad, kes polnud veel loobunud Balti hertsogiriigi unistusest, Läti-vaenulikud meeleolud tugevnesid *Landeswehr*'is, Rauddiviisis ja vabakorpustes, oma üleolekut vastse rahvusriigi

³ Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920. Dokumente ja materjale. Esimene köide. Tallinn, 1984, lk. 97.

⁴ Istorija Latvii: XX vek. Riga, 2005, lk. 122–123; M. Kattai. Landesväari ohu raskuspunkt. – Sõdur 1934, nr. 24/25/26, lk. 675–678.

⁵ Vt.: Darstellungen aus den Nachkriegskämpfen deutscher Truppen und Freikorps. Zweiter Band: Der Feldzug im Baltikum bis zur zweiten Einnahme von Riga. Januar bis Mai 1919. Berlin, 1937; R. von der Goltz. Minu missioon Soomes ja Baltikumis. Tartu, 1937.

suhtes ei varjanud ka kindral Goltz. Von der Goltzi on nimetatud poliitiliseks kindraliks ning talle olid tõepoolest omased nii poliitilised ideed kui poliitilised ambitsioonid. Tõsi, need ideed ulatusid märksa kaugemale Läti väikeriigist, olles suunatud eelkõige liitlассuhete loomisele Saksamaa ja Venemaa vahel. Hiljem väljendas kindral ise oma toonast poliitilist kreedot järgmiselt: „[– –] kui meie liitriikide protestist hoolimata oleksime Vene enamlusele andnud surmahoobi koos Denikini ja Koltšakiga, sellega oleksime kõrvaldanud Saksamaad ähvardava enamliku hädaohu, avanud endale laialdased majanduslikud alad ja tulevases kodanlikus Venemaal leidnud uue sõbra ja liitlase Inglise maailmariigi vastu. Minu arvates peitus selles Saksamaa viimane lootus.”⁶ Selliste ambitsioonide taustal näisid vastloodud piiririigid ülearustena: esiteks võis oletada, et taastatav Venemaa ei jäta oma endisi ääremaid tagasi nõudmata, teiseks võinuks piiririikidest kujuneda Vene–Saksa liitlассuheteid häiriv tegur ning kolmandaks ei sobinud kummalegi tulevasele liitlasele Ulmanise valitsuse *Entente*'i orientatsioon.⁷

Seega võis baltisakslaste vanameelne vool lootda, et on leidnud endale kindral Goltzi näol mõttekaaslase. Neid lootusi näis kinnitavat kindrali sekkumine Läti valitsuse tegevusse seoses nn. Stryki vandenõuga. Novembris 1918 moodustatud Balti hertsogiriigi regentnõukogu välisesindaja Heinrich von Stryk, kes resideeris Stockholmis, alustas juba varakult ettevalmistusi Läti Ajutise Valitsuse asendamiseks Saksasõbraliku kabinetiga. Veebruaris 1919 saabus von Stryk Liepājasse, tuues väidetavalt kaasa konkreetseid riigipöördepläne. Salaplaanid sattusid aga Läti ametnike kätte ning alanud uurimine tõmbas kavatsusele kriipsu peale.⁸ Läti valitsus kavatses ilmsiks saanud vandenõu osalised vangistada, kuid kindral Goltzi sekku-

mise tõttu jäi see teostamata. Kindral Goltz püüdis esitada Läti võimudele kogu mässunõu tähtsusetu ja veidravõitu ettevõtmisena ning kujutas veel oma memuaarideski von Stryki üksiku avantüristliku salasepitsejana, kuid oli sunnitud möönma, et saladuse ilmsikstulekul „baltlasi valdas üldine ärevus. Märkasid, et hoopis rohkem inimesi kartis endale sekeldusi, kui mina tänini olin oletanud.”⁹

Kaitstes Stryki vandenõus osalenud baltisakslasi Ulmanise valitsuse eest, lõi kindral Goltz soodsa pinnase Läti riigi vastu suunatud salasepitsuste jätkamiseks. Tegudeni jõuti kaks kuud hiljem. 16. aprillil relvitustas hiljuti Saksamaalt saabunud kapten Franz von Pfefferi vabakorpus Liepājas paiknenud Läti üksused ning rindelt puhkusele toodud landesveerlased – Hans von Manteuffeli löögirühm (*Stosstruppe*) – võtsid üle Läti valitsusasutused ja üritasid arreteerida Ulmanise kabineti ministreid (enamik valitsusliikmed, sh. peaminister Ulmanis, leidis kaitset *Entente*'i sõjaväelises esinduses).¹⁰

Kindral Goltz suhtus parun Manteuffeli meeste omavolisse heatahtliku mõistmisega: „[– –] üksikud löögirühma mehed olid aktiivsed poliitikud ega tahtnud enam kauemini pealt vaadata vanade härrade ja maa kultuurikandjate alandavat kohtlemist harimatute lätlaste poolt. Mõistsin täielikult seda käsitust ja võisin seda tervitada ka riigisaksa seisukohalt. Sest Saksamaale pidi olema väga tähtis, et naabermaad ei valitsetaks enamlikult või Saksa vaenuliselt; samuti pidi saksa ülemkihil seal olema asend, mis vastaks ta ajaloole, ta majanduslikule ning vaimsele tähtsusele; muidu ei või sellest arenematust maast üldse midagi saada. Kogu maa ja rahvas oli tänu võlgu kõige eest, absoluutselt kõige eest ainult germaani kultuurile ja tsivilisatsioonile.”¹¹ Heatahtlik mõistmine baltisakslaste suhtes kasvas üle ot-

⁶ R. Goltz. Minu missioon Soomes ja Baltikumis, lk. 176.

⁷ Istorija Latvii: XX vek, lk. 124–125.

⁸ Vt. A. von Taube. Von Brest-Litovsk bis Libau. – Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten. Marburg/Lahn, 1977, lk. 70–236.

⁹ R. Goltz. Minu missioon Soomes ja Baltikumis, lk. 207.

¹⁰ Istorija Latvii: XX vek, lk. 124–125; R. Goltz. Minu missioon Soomes ja Baltikumis, lk. 213–218; E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünn. Teine trükk. Stockholm, 1964, lk. 522.

¹¹ R. Goltz. Minu missioon Soomes ja Baltikumis, lk. 213.

seselt lätlaste vastu suunatud tegevuseks. Kui Liepāja ümbruses puhkesid korratused – väikesed Läti väesalgad tulistasid üksikuid Saksa sõdureid ja rüüstasid baltisakslaste mõisaid –, suruti need kindral Goltzi käsul relva jõul maha.¹²

Reaalne võim Lätis läks pärast Liibavi riigipööret baltisakslaste kätte. Esialgu moodustasid need noortest ja tulipäistest *Landeswehr*’i ohvitseridest koosnenud julgeolekukomitee, seejärel tegid katset seada sisse kolmeliikmelist sõjalist direktoriumit, 11. mail loodi aga uus valitsuskabinet. Selles osalesid kuus lätlast ja neli baltisakslast, kabineti etteotsa seati saksasõbralik pastor Andrievs Niedra.

Läti rahvuslased olid küll võimult kõrvaldatud, kuid oma taotlustest nad ei loobunud. Seda tunnistasid kujukalt Läti Rahvanõukogu avaldused ning Läti ajakirjanduses avaldatud materjalid. Toetust otsiti ennekõike *Entente*’ilt. Lääneriikide suhtumine riigipöördesse jäi esialgu äraootavaks, sest ehkki ei tahetud näha Saksa mõju suurenemist Baltimaades, oli esmajärjekorras tarvis hoolitseda tugeva enamlastevastase rinde loomise eest. Seetõttu polnud terav konfrontatsioon sakslastega *Entente*’i huvides. Aprilli viimastel päevadel avaldasid liitlased küll protesti toimunu suhtes, nõudsid Ulmanise valitsuse tagasipöördumist riigitüüri juurde ja kindral Goltzi lahkumist Läti pinnal tegutsenud relvajõudude eesotsast, aga kui Saksamaa valitsus ähvardas koos Goltziga kutsuda ära ka sõjaväeosad, siis andis *Entente*’i esindus järele.¹³

Samal ajal halvenesid *Entente*’i ja Saksamaa vahekorrad seoses Versailles’ rahulepingu ettevalmistamisega. 7. mail anti Saksamaale üle lääneriikide rahutingimused, mis vallandasid Saksamaal tormi – mitmed poliitilised jõud pidasid valminud lepinguprojekti häbitavaks ja sellega nõustumist võimatuks. Lepingutingimustega ei soostunud ei parla-

ment ega valitsus, president Friedrich Ebert võrdles „Versailles’ diktaati” moraalse sõjaga, peaminister Philipp Scheidemann nimetas seda saksa rahva mõrvamise plaaniks. Mõjukates ringkondades kerkis esile vaerahulepingu tühistamise ja sõjategevuse taasalustamise mõte.¹⁴

Kuigi valitsus nii äärmuslikke seisukohti ei jaganud, toimusid senistes hoiakutes ometigi olulised muudatused. Rahutingimustest põhjustatud šoki valguses ei tundunud piiratud sõjalise konflikti võimalus kuskil Saksamaa piirialadel enam kuigivõrd hirmuäratav ning seetõttu kaldus Saksamaa valitsus toetama senisest aktiivsemat idapoliitikat, mida on vahel isegi agressiivseks nimetatud. Tõenäoliselt aitasid rahulepingu ümber tekkinud pinged kaasa sellele, et mai alguses Berliini väisanud kindral Goltz leidis senisest mõistvamat suhtumist ning saavutas heakskiidu oma plaanile rünnata Riit (nõuti küll riigisakslaste kõrvalejäämist, et oleks võimalik kujutada *Landeswehr*’i operatsiooni Läti siseasjana).¹⁵

Saanud loa, valmistas kindral Goltzi staap ette pealetungi, mida kroonis Riia vabastamine enamlastest 22. mail. Pääsemine brutaalsest punasest terrorist vallandas Riia baltisaksa elanikkonna seas vaimustuse, mis haaras kaasa ka landesveerlased. Seetõttu jäi isegi põgeneva vaenlase jälitamine unarusse. Piirduti sellega, et asuti jonele Gauja (Koiiva) jõe suue – Ropaži raudteejaam – Ikškile (Üksküla).¹⁶ Passiivsuse põhjus polnud siiski ainult juubeldamises; oma osa etendasid ka poliitilised kaalutlused (Berliin oli andnud loa vaid Riia hõivamiseks, mitte pealetungi jätkamiseks) ning vajadus luua viis kuud enamlaste käes olnud linnas elementaarnegi kord (korra loomisega kaasnes muu hulgas ulatuslik terror lätlastest linlaste kallal). Kõige selle tõttu kaotas *Landeswehr* kontakti Punaarmee ja omas väga ebaselget kujutlust rindeolukorrast.

¹² E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünd, lk. 522.

¹³ Vt.: J. von Hehn. Der baltische Freiheitskrieg: Umriss und Probleme 1918–1920. – Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten. Marburg/Lahn, 1977, lk. 1–43; H. von Rimscha. Die Episode Niedra. – Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten. Marburg/Lahn, 1977, lk. 237–326.

¹⁴ Deutsche Geschichte. Band 3: 19. und 20. Jahrhundert. Göttingen, 1985, lk. 434–443.

¹⁵ R. Goltz. Minu missioon Soomes ja Baltikumis, lk. 230–231; E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünd, lk. 463.

¹⁶ Darstellungen aus den Nachkriegskämpfen..., lk. 133–135.

Sõjaline olukord Lätis oli aga samal ajal kiiresti muutumas. Mai keskel alustas Eesti rahvaväe 3. diviis Ainaži (Heinaste) – Salaca (Salatsi) jõe – Burtņieki (Asti) järve – Seda (Sāde) jõe joonelt üldpealetungi lõuna suunas. Esialgul takerduti vastase kaitsele, kuid pärast Riia kaotamist kindral Goltzile pöördus Punaarmee põgenema. Eesti üksused hõivasid mai lõpupäevil Salacgrīva (Salatsi), Limbaži (Lemsalu), Valmiera (Volmari) ja Smiltene ning 31. mai õhtul sisenes rahvaväe koosseisu kuulunud läti polk Cēsisesse. Mai lõpus läks Kagu-Eestist rünnakule ka rahvaväe 2. diviis. Hõivanud Alūksne (Marienburg), saavutati ulatuslik läbimurre vastase rindest ning teostati sügav reid vaenlase tagalasse. 31. mail võeti enda alla Gulbene (Schwaneburg) raudteesõlm, 5. juuniks jõuti aga Daugava (Väina) jõeni ning hõivati Krustpils (Kreutzburg) ja Jēkabpils (Jakobstadt). Teises ešelonis liikunud väeosad mehitasid Pededze ja Aiviekste jõgede joonel uue idarinde, mis ulatus Eesti lõunapiirilt Lubani järveni.¹⁷

29. mail tegi *Landeswehr*’i ülem major Alfred Fletcher korralduse jätkata edasitungi Riias, suundudes üheaegselt itta, kirdesse ja põhja, et taasluua lahingukontakt Punaarmega. Mitmed uurijad on seostanud 29. mai pealetungikäsku landesveerlaste seas valitsenud poliitiliste ambitsioonidega – sooviga kindlustada Lõuna-Liivimaa alade kuulumine Niedra valitsuse haldusesse.¹⁸ Eesti Vabadussõja ametlikus ajalookäsitluses väideti koguni: „Poliitiliselt seda edasitungi põhjendati Needra [Niedra] valitsuse nõudmisega puhastada Lätimaa Eesti ja enamlaste vägedest, kusjuures levitati kuuldusi, nagu tahaks Eesti sõjaliselt vallutada Lätit.”¹⁹

Kindral Goltz soovis selgitas edasitungi vajadusega vabastada täielikult kogu

Läti ning purustada lõplikult Lätist põgenevad Punaarmee väekoondised. Kindrali sõnul tulnuks *Landeswehr*’il võtta enda alla nn. Ewsti (Aiviekste) sektor Daugavpilsist (Dünaburg) Pihkva järveni; Võnnu suunas pidi *Landeswehr*’i külgjulgestus teostama vaid luuret.²⁰ Siinkirjutajale näivad kindral Goltzi väited usutavad – sõjaliselt oli kahtlemata hädavajalik liikuda Riias edasi (peamiselt ida suunas, aga olukorra selgitamiseks ka põhja poole). Mainimist väärib ka fakt, et Saksa väejuhatus oli jätkuvalt huvitatud sõjalisest koostööst Eestiga enamlaste vastu. Vastavaid ettepanekuid oli kindral Goltz teinud Eesti sõjaväelisele juhtkonnale korduvalt juba märtsis ja aprillis ning veel 30. mail edastati Liepājast Helsingisse palve teatada Eesti ülemjuhatusle sakslaste soovist korraldada enamlastevastast ühistegevust.²¹

Mis puutub landesveerlastesse, siis mõistagi pidasid nad kindral Goltzi käskle täites silmas ka omaenese poliitilisi sihte – eeskätt püüti vältida Ulmanise valitsuse nimel teostatava lätlaste mobilisatsiooni laiemat levikut –, kuid ilmselt ei olnud hetkel nende eesmärgiks ei sõjaline konflikt ega Põhja-Läti hõivamine vägivaldsel teel. Ei nõutud ka, vähemalt mitte avalikult, Läti puhastamist eestlastest ega süüdistatud eestlasi Lätimaa okupeerimise kavatsustes. Vastupidi, vajab rõhutamist, et rahvaväe ja *Landeswehr*’i üksuste esimesed kokkupuuted kandsid rahumeelset iseloomu. Nii tõmbusid sakslaste eelsalgad Cēsisest, Straupest (Roopa) ja Gaujienast (Adsel) tagasi kohe, kui selgus, et need asulad on enamlastest puhastatud – pretensioone või omapoolseid nõudmisi esitamata.²² Samas tuleb siiski meele pidada, et ehkki baltisakslased ei kavandanud eestlaste väljakihutamist Läti aladelt relvade jõul, olid nad huvitatud võimalikult laialdase maa-ala kindlustamisest

¹⁷ Vt.: Eesti Vabadussõda 1918–1920. II köide. Kolmas trükk. Tallinn, 1997, lk. 117–131.

¹⁸ H. Rimscha. Die Episode Niedra, lk. 307; B. von Nottbeck. Vorgeschichte einer Schlacht von Libau nach Wenden. Tallinn, 1992, lk. 61.

¹⁹ Eesti Vabadussõda 1918–1920. II kd, lk. 131.

²⁰ R. Goltz. Minu missioon Soomes ja Baltikumis, lk. 237–240.

²¹ Darstellungen aus den Nachkriegskämpfen..., lk. 72; N. Reek. Lemsalu–Roopa–Võnnu–Ronneburgi lahing 19.–23. VI 1919. a. – Sõdur 1928, nr. 6/7/8, lk. 142.

²² A. Pajur. *Cui bono?* Landeswehri sõja puhkemine. – Akadeemia 1994, nr. 6, lk. 1134.

Niedra kabinetile ega soovinud Ulmanist tunnustavate Eesti relvajõudude sügavat sissetungi Läti territooriumile.²³

Teekond sõjani

2. juunil jõudis Riia alt liikumist alustanud *Landeswehr*'i kolonn Ieriki (Ramotsk) raudteesõlme, kust hargnesid teed Pihkva ja Valga sihis, ning kohtusid Eesti vägede koosseisu kuulunud Põhja-Läti brigaadi allüksustega. Landesveerlased kinnitasid, et neile tulnud eestlaste kiire edasilikumine ootamatusena, ning jagasid informatsiooni Saksa väeosade ülesannete ja dislokatsiooni kohta. Otsustati korrata kohtumist järgmisel päeval, et arutada üleskerkivaid küsimusi põhjalikumalt. Kõnelused toimusid rahulikus õhkkonnas ning miski ei ennustanud järgnevat kokkupõrget.²⁴

Rahulikult möödus ka 3. juuni. Luuret teostanud Eesti soomusrongi ülem kandis ette, et sakslased on laagris 7 kilomeetri Cēsisest lõunas Kārlumuižas (Karlsruhe) ega avalda vaenulikkuse märke. Pigem olid vaenulikud eestlaste sammud. Nii andis 3. diviisi staabiülem alampolkovnik Nikolai Reek hommikul käsu mitte lasta sakslasi Eesti vägede asukohtadele lähemale kui 15 kilomeetrit ja lubas allumatuse korral kasutada landesveerlaste vastu sõjalist jõudu. Samal õhtul käskis Soomusrongide divisjoni staap desarmeerida piki Riia–Pihkva maanteed liikunud *Landeswehr*'i ratsaeskadroni. Käsk, mis võinuks viia kokkupõrkeni, jäi täitmata, sest kehvade sideolude tõttu jõudsid sakslased lahkuda enne korralduse saabumist.²⁵

3. juuni keskpäeval kell 12.30 andis Eesti vägede ülemjuhataja kindralmajor Johan Laidoner esimese direktiivi seo-

ses *Landeswehr*'iga. Selles öeldi: „Käsin Ramotskoje–Schwanenburgi [Ieriki–Gulbene] raudteeliini täielikult oma alla võtta. Põhjapool liini: Koiva jõe suu, Koiva jõgi kuni Segevoidini [Sigulda], edasi Segevoid, Nitau [Nītaure], Vana-Pebalg [Vecpiebalga], Uus-Schwanenburg [Jaungulbene], meil landeswehri ja sakslasi tarvis ei ole ja sellepärast ei ole tarvilik neid üle selle lasta.”²⁶

Kaks tundi hiljem järgnes täpsustav korraldus: „Et võitlust enamlaste vastu Schwanenburgi Kreutzburgi sihis jätkata, on meil tingimata tarvis laiarööpalist raudtee ühendust Schwanenburgist Walka. Sellepärast käsin Ramotskoje raudtee sõlme ja Ramotskoje Schwanenburgi raudtee liini otsekohe soomusrongidega oma alla võtta. Mingisugust sakslaste ja Landeswehri sissetungimist Ramotskoje ja nimetatud raudtee liini piirkonda mina lubada ei või.”²⁷

Seega ei nõudnud kindral Laidoner mitte rahvaväe püsimist toonastes asukohtades ja *Landeswehr*'i (võimalike?) rünnakukatsete tagasilöömist, vaid edasitungi ja uute alade hõivamist ning seda piirkonnas, kus enamlasi ei olnud. Laidoneri väide Valga–Ieriki–Gulbene raudteeliini hädatarvilikkusest ei ole väga tõsiseltvõetav. Muidugi oluks selle liini kasutamine mugav ja hõlbustanud sõjategevust Punaarmee vastu, aga *tingimata tarvis* seda polnud. Eriti juhul, kui eeldada, et Eesti väed tegutsesid Läti pinnal vaid ajutiselt ja kavatseti võimalikult kiiresti kodumaale tagasi tõmmata.

3. juuni õhtul jõudis Cēsisesse alampolkovnik Reek, kelle kindral Laidoner oli määranud oma esindajaks läbirääkimistel sakslastega. Veidi pärast keskööd saatis Reek major Fletcherile telegrammi, milles nõudis *Landeswehr*'i tõmbumist ülemjuhataja direktiivis nimetatud joone taha. Läkitus sarnanes

²³ R. Rosenthal. Laidoner – väejuht. Johan Laidoner kõrgema operatiivjuhi ja strateegia kujundajana. Tallinn, 2008, lk. 249.

²⁴ A. Hinnom. Põlise vaenlase vastu. Soomusrongide diviisi heitlusi landeswehriiga. Tallinn, 1933, lk. 44–46; J. Poopuu. Sõda Landeswehriiga. Tallinn, 1921, lk. 8.

²⁵ N. Reek. Lemsalu–Roopa–Võnnu–Ronneburgi lahing, lk. 144; A. Hinnom. Põlise vaenlase vastu, lk. 46; J. Poopuu. Sõda Landeswehriiga, lk. 11.

²⁶ Vabadusmonument. I köide. Tallinn, 1933, lk. 104.

²⁷ Samas.

oma toonilt ja sõnastuselt ultimaatumile.

4. juuni õhtul saabusid Cēsisesse ka *Landeswehr*'i esindajad leitnandid Julius Schiemann ja von Sievers. Kuna Reek leidis, et neil puuduvad vormilised volitused läbirääkimiste pidamiseks, siis keeldus ta kõnelusi avamast ja saatis esindajad tagasi, andes neile kaasa järjekordse läkituse major Fletcherile. Sedapuhku oli tegemist tõelise ultimaatumiga; kirjas öeldi: „Kui kella 12.00 ajal 5. VI veel saksa ehk Balti Landeswehri väed põhja pool tähendatud liini saavad nähtud, siis saab nendega, kui vaenlase väeosadega ümber käidud.”²⁸

Eriti huvipakkuv on nende sündmuste juures alampolkovnik Reegi tegevus. Tema andis esimesena käsu mitte lubada landesveerlasi eestlaste seisukohtade lähedusse ja kasutada vajadusel jõudu – selleks ajaks polnud ülemjuhatuselt veel sellesisulisi suuniseid saabunud. Reek nõudis ka esimesena *Landeswehr*'i taandumist senistest asukohtadest – vastava käsu sai ta kindral Laidonerilt päev hiljem. Lisaks asendas Reek kahepoolsed läbirääkimised ühepoolse ultimaatumiga – säärasest korraldusest ei leidu mingeid märke.

Kindral Laidoner veendus äärmuslike abinõude rakendamise möödapääsmatuses siiski juba samal (4. juuni) õhtul. Kui 3. diviisi ülem kindralmajor Ernst Pödder küsis ülemjuhatajalt, kas too lubab sakslasi Ierikist vajadusel jõuga välja ajada, deklareeris Laidoner: „Mitte üksnes ei luba, vaid käsen täpipealt minu direktiivi täita. Schwanenburgi ümbruses on meil võitlused enamlastega ja selleks on minul tarvis, et seljatagune vaenulistest ja kahtlastest elementidest vaba oleks. Ainult ühte pidage meeles, et kui tuleb sakslaste vastu välja astuda, siis julgelt ja kindlalt, et võit täielikult meile jääks. Kui nemad ei kuula, siis neil kõigil sõjariistad käest ära võtta. Kui sõda, siis sõda!”²⁹

Eesti ajalookirjanduses on enamasti väi-

detud, nagu otsustanuks kindral Laidoner sõja sakslastega ainuisikuliselt. Ehkki mingeid dokumentaalseid materjale ülemjuhataja vastavasisulistest kõnelustest riigi poliitilise juhtkonnaga ei leidu, ei saa ometigi välistada, et kindral arutas seda küsimust vähemasti pea- ja sõjaminister Otto Strandmanniga.³⁰

5. juuni keskpäeval teatati Ierikist telefonitsi, et *Landeswehr*'i saadikud ootavad Fletcheri vastuse üleandmiseks eestlaste esindajaid Äraiši raudteejaama juures. Alampolkovnik Reek vastas aga, et ta ei pea mingeid läbirääkimisi, kuni *Landeswehr* Ierikis viibib, ning sõitis kahe soomusrongiga Cēsisest lõuna suunas. Veidi enne kella seitset õhtul jõudsid soomusrongid Amata jõeni, mis lõikab raudteed mõni kilomeeter enne Ierikit. Kuna oletati, et sild on mineeritud, saadeti välja luuresalk, kes sattus tulevahetusse landesveerlastega. Veerand tundi hiljem olevat lähenenud soomusrongile jalaväeahelik, käes laskevalmis püssid ja viskevalmis granaadid. Seepeale avas soomusrong lähitule kuulipildujatest ning lagedale väljale jäi lamama hulk langenud ja haavatud landesveerlasi; soomusrongid pöördusid tagasi Cēsisesse.³¹

Vahepeal oli Cēsisesse saabunud kiri, milles kutsuti eestlasi samaks õhtuks Ieriki mõisa, kus neid ootavat major Fletcheri vastus ja Niedra valitsuse ettepanekud. Sedapuhku olid ka sakslased lisanud ähvarduse: „Kui [– –] keegi ei ilmu kirja järele, siis arvame, et meie tingimused Eesti vägede ülemjuhatajat ei huvita, mille tõttu võtame tarvitusele vastavad abinõud.”³² Pärast äsjaseid sündmusi polnud läbirääkimised enam mõeldavad ning eestlastel jäi Ierikisse sõitmata.

Samal õhtul saadi ülemjuhatajalt järjekordne juhtnõu: „Veel kord toonitan, et Ramotski raudteesõlm ja raudteeliin Võnnu–Ramotski ja Ramotski–Schwanenburgi peab tingimata meie alla võetama. Ilma selleta ei ole võimalik 2. diviisi osadel Kreutzburi sihis

²⁸ N. Reek. Lemsalu–Roopa–Võnnu–Ronneburgi lahing, lk. 144–145.

²⁹ Vabadusmonument. I kd., lk. 105.

³⁰ R. Rosenthal. Laidoner – väejuht, lk. 256.

³¹ N. Reek. Lemsalu–Roopa–Võnnu–Ronneburgi lahing, lk. 145–146; A. Hinnom. Põlise vaenlase vastu, lk. 56.

³² N. Reek. Lemsalu–Roopa–Võnnu–Ronneburgi lahing, lk. 146.

julgelt ja kindlasti võidelda. Et tähendatud ülesannet täita, volitan Teid kõiki abinõusid tarvitama. Kui tarvis on, peab otsekohe sõjalist jõudu pruukima.”³³ Selle direktiivi alusel andis 3. diviisi juhatus ööl vastu 6. juunit oma vägedele korralduse alustada sõjategevust *Landeswehr*’i vastu.³⁴

Eeltoodust järeldub üheselt, et Eesti rahvaväe ja *Landeswehr*’i esimestes kokkupuudetes olid eestlased meelestatud märksa agressiivsemalt ning et *Landeswehr*’i sõja tegelikeks vallandajateks olid rahvaväe ülemjuhataja kindralmajor Laidoner ja 3. diviisi staabiülem alampolkovnik Reek. Kui Nikolai Reegi roll sõja puhkemisel on varju jäänud, siis Laidoneri direktiive on sõja põhjusena siiski mainitud. Nii tunnistas kolonel August Traksmann (Traksmaa) võidupühale pühendatud artiklis: „Selle korraldusega [3. juuni direktiiv], millest Ülemjuhataja hiljem ei taganenud karvavõrdki, otsustati õieti sisuliselt sõda landesveeriga.”³⁵

Kuid Traksmaa väide, olles mõeldud ennekõike ülemjuhataja kindlameelsuse ülistamiseks, ei kõigutanud põrmugi ajaloomüüti, mis kõneles baltisakslaste alatust rünnakust vastloodud Eesti Vabariigi vastu ning haakus hästi nii Vabadussõja üldkontseptsiooni kui ka eestlaste töökspidamistega. Eestlaste eelarvamuslik suhtumine baltisakslastesse, mis etendas nii olulist rolli *Landeswehr*’i sõja puhkemisel, kasvas aga välja varasemast ajaloost.

Eestlased ja sakslased

Raske on leida Eesti ajaloost perioodi, mil põliselanike suhtumist maa vägivallaga alistanud (balti)sakslastesse võiks sõbralikuks nimetada. Sajandite vältel oli kasvanud talurahva vastumeelsus endast majanduslikult, sotsiaalselt ja kultuuriliselt kõrgemal seis-

nud isandate suhtes. Uuele tasandile jõudis vastasseis 19. sajandi teisel poolel eestlaste rahvusliku ärkamise ajal, mil senine maa-rahvas hakkas end teadlikult vastandama baltisakslastele. Olulise tõuke selleks andis Carl Robert Jakobsoni isamaakõne, milles ta ülistas eestlaste muistset vabaduspõlve (valguseaega) ja ründas teravalt 700-aastase orjuse (pimedusaja) kaasa toonud baltisakslasi. Nendest kahest juhtmotiivist – muistsest vabadusest ja võõrvallutajate kehtestatud orjusest – olid kantud nii esimesed rahvuslikud ajalookäsitlused kui ka ärkamisaegne isamaalüürika ja (pseudo)ajalooline proosakirjandus. 20. sajandi algul avaliku elu areenile astunud eestlaste põlvkond oli kindlalt veendunud, et baltisakslased on eesti rahva igipõlised vaenlased.

Siiski ei olnud lõhe eestlaste ja sakslaste vahel veel ületamatu ning koostöövõimalused püsisid kuni esimese Vene revolutsioonini. Veel 1905. aasta suvel pidasid eestlaste poliitilised juhid ja liberaalse aadli esindajad läbirääkimisi seisuliku omavalitsuse reformi üle.³⁶ Alles aasta lõpus vallandunud mõisate rüüstamine ning sellele järgnenud karistussalkade määramine välistasid edasise koostöö. Eestlaste ja baltisakslaste vahekordade puhul kehtib täiel määral lätlaste ja baltisakslaste suhete kohta väidetut: „1905. aasta revolutsioon kujunes tõeliseks tragöödiaks baltisakslaste ja lätlaste vahelistes suhetes. [– – –] Revolutsiooni lõppedes kulges nende vahel kuristik.”³⁷

Seda kuristikku süvendas veelgi ilmasõda. Sõja puhkedes haaras kõiki Venemaa rahvaid isamaaline vaimustus, kõikjal korraldati patriootlikke meelevaldusi, vannuti truudust keisrile ja kodumaale, ülistati sõda, mis tõi kaasa vene relvade täieliku ja lõpliku võidu. Sõjavaimustus ei jätnud puutumata ka Eestit. Linnades toimunud miitingutel töötati surra *usu, keisri ja isamaa eest*, vaimustusega saa-

³³ J. Poopuu. Sõda Landeswehri, lk. 26.

³⁴ N. Reek. Lemsalu–Roopa–Võnnu–Ronneburgi lahing, lk. 146.

³⁵ A. Traksmann. 23. juuni nüüd ja Vabadussõjas. – Sõdur 1934, nr. 24/25/26, lk. 667.

³⁶ Vt. T. Karjahärm. Das estnisch–deutsche Verhältnis und die russische Revolution von 1905. – Nordost-Archiv 1995, Heft 2, lk. 431–451.

³⁷ Istorija Latvii: XX vek, lk. 66.

deti sõtta mobiliseeritud, sajad noormehed astusid patriootlikus tuhinas vabatahtlikena teenistusse, ajakirjandus süüdistas sõja puhkemises Keskriike ning väitis, et Venemaa peab õiglast sõda, mille eesmärgiks on parema maailmakorra kujundamine. Toimunu taustaks oli ennekõike viha baltisakslaste vastu. Ajalehe Tallinna Teataja juhtkiri sedastas: „Meile ja kõigile Läänemere rahvastele on praegune rahvaste sõda püha sõda – sõda meie ammuste rusujate ja orjastajate vastu, kellelt on tulnud meie 700-aastane orjapõli: nüüd on kättemaksmise tund.”³⁸

Osalt olid eestlaste ülipatriootlikkuse taga küll vaid taktikalised kaalutlused: kuna tseesuuri tõttu polnud nagunii võimalik vaagida sõja tekkepõhjusi ja riikide sõjaeesmärke objektiivselt ning tahes-tahtmata tuli sõdida Venemaa poolel, siis tehti halva mängu juures hea nägu, lootuses, et võimud eestlaste riigitruudust tähele panevad ja sellele positiivselt reageerivad. Lisaks kardeti toona Saksamaa võitu rohkem kui Venemaa edu. Oletati, et Saksamaa võidu korral ühendataks Baltikum Saksamaaga ning sellega kaasneks baltisaksa aadli ülevõimu kasv, põlisrahvaste saksastamine ning ulatuslik saksa kolonisatsioon.³⁹ Sotsialist August Rei kirjutas aastakümneid hiljem: „Eesti rahva seisukoht oli see, et Saksamaa võit algavas sõjas oleks surmahädaohtuks eesti rahvale. Kui kõlbmatu ja halb ka oli vene riigis valitsev kord, tahtis eesti rahvas siiski palju ennemini jääda vene valitsuse võimu alla kui näha oma maad Saksamaa poolt vallutatuna ja selle külge liidetuna. Seepärast olid eestlased valmis mitte üksnes lojaalselt täitma oma kohuseid puhkenud sõjas, vaid nad läksid sõtta Saksamaa vastu üsna suure sõjavaimustusega. Suurel rahvamassil oli see seisukohavõtt sõja suhtes enam-vähem instinktiivne, olles tingitud põlisest teravast vastolust balti-saksa ülemkihiga, kellega samastati Saksa riiki.”⁴⁰

Baltisakslaste ja Saksa riigi samastamine tõi kaasa baltisakslaste vastu suunatud meeleolude jõulise esiletõusu, mida veelgi süvendas kogu Vene impeeriumis plahvatuslikult levinud germanofoobia. Baltisakslaste maine langes kiiresti madalseisu, neid kahtlustati reetmises, salajases koostöös vaenlasega, sabotaažis ja muudes surmapattudes. Veel 1930. aastate lõpus väideti Eesti ametlikus ajalookirjutuses: „Saksa vägede tulekut Baltimaile asusid kohalikud saksa soost elanikud ette valmistama juba Maailmasõja alates 1914. aastal.”⁴¹

Viha nii Saksamaa kui ka baltisakslaste vastu süvendasid veelgi rindel kogetud kannatused, sõprade ja sugulaste hukkumine, sõjaga kaasnenud majandusraskused jne. Erilise selgusega tunnetasid sakslasi vaenlastena rindel sõdinud ohvitserid ja soldatid. Hilisem Eesti sõjavägede staabiülem, toona Varssavi ruumis võidelnud staabikapten Juhan Tõrvand kirjutas 22. aprillil 1915 oma päevaraamatusse: „Neil (sakslastel) ei ole pääsemist! Ja paras! Mina eestlane saan tuhat korda suuremat rõõmu tundma võidust teutoonlaste üle kui venelased. Ajalooline vihkamise tunne sakslaste vastu on sisse imetud juba emapiimaga. Ja see vihkamine leiab ainult siis rahuldust, kui saksa vägevus saab hävitud.”⁴² Samalaadseid tundeid evisisid ka *Landeswehr*'i sõja Eesti-poolsed juhid – ülemjuhataja Johan Laidoner, 3. diviisi ülem Ernst Pödder jt.⁴³

Veelgi halvendas eestlaste suhtumist (balti)sakslastesse 1918. aasta, mil Eesti sattus Saksa sõjaväelise diktatuuri võimkonda. Baltisakslased, keda oli ilmasõja aastail ahistanud Vene riigivõim ja kes pärast enamlikku võimupööret sattusid lausa eluohtlikku olukorda, tervitasid Saksa vägesid kui päästjaid ja vabastajaid. Ühtlasi taastusid nende varasemad võimupositsioonid – nad hakkasid etendama olulist rolli Saksa juhtivate sõjaväelaste kõrval tegutsevates nõukogudes, nende

³⁸ Tallinna Teataja 1914, 22. september, lk. 1.

³⁹ T. Karjahärm. Ida ja lääne vahel. Eesti–Vene suhted 1850–1917. Tallinn, 1998, lk. 202–205.

⁴⁰ A. Rei. Mälestusi tormiselt teelt. Stockholm, 1961, lk. 130–132.

⁴¹ A. Traksmäe. Lühike Vabadussõja ajalugu. Tallinn, 1939, lk. 35.

⁴² ERA, f. 1131, n. 1, s. 1, l. 36. Väljavõte Juhan Tõrvandi päevaraamatust.

⁴³ R. Rosenthal. Laidoner – väejuht, lk. 249.

kätte läks uuesti linnade juhtimine, kasvas nende kontroll valdade üle jne. Lisaks said baltisakslased võimaluse asuda teostama omi poliitilisi sihte, mis seisnesid Balti hertsogiriigi loomises.

Samal ajal pidid eestlased taanduma maa juhtimisest, mille nad olid pärast Veebruarirevolutsiooni esmakordselt enda kätte saanud. Saksa sõjaväevõimud ei tunnustanud iseseisvat Eesti Vabariiki, Ajutist Valitsust ega Maanõukogu. Laiali saadeti eestlastest koosnenud maakondade ja linnade oma-valitsused, valitud vallavolikogud asendati ametisse määratud eestseisjatega. Igasugune poliitiline tegevus keelati, erakonnad likvideeriti, suurem osa ajalehti suleti, ülejäänud allutati tsensuurile. Paljud juhtivad poliitikud, sh. Ajutise Valitsuse peaminister Konstantin Päts, Päästekomitee liige Konstantin Konik, Maanõukogu esimees Otto Strandmann jt., arreteeriti, teised pidid end varjama või suunduma pagulusse. Veelgi enam sünnitasid paksu verd talurahvale pandud toiduainete müügikohustused ja toiduainete ulatuslik väljavedu Eestist – seda ajal, mil probleemid linnaelanike toitlustamisel süvenesid. Seetõttu hindasid eestlased 1918. aastal kehtestunud Saksa võimu ainult negatiivselt. Tulevane Tartu ülikooli ajaloo professor Hans Kruus leidis 1920. aastal: „Ei olnud lõpuks ühtki ala, mida okkupatsioonivõim oma valve, eestkostmise ja surve alla poleks võtnud. See oli raskem ja õudsem järk meie kodumaa ajaloos, kus võitjat juhtis ainult üks pää-põhjusmõte, ja see oli: „Häda võidetuile!”“⁴⁴

Eestlaste suhtumine sakslastesse ei paranenud ka pärast Novembrirevolutsiooni. Esialgu seetõttu, et sõjaväevalitsus viivitas võimu üleandmisega ja tegi takistusi Eesti rahvaväe formeerimisel. Hiljem aga seetõttu, et vägede evakueerimise sildi all jätkati toiduainete ja muude väärtuste väljavedu Saksamaale. Selle takistamiseks korraldasid Eesti raudteelased

detsembri keskpaigas Tapa–Tartu raudteeliinil Ajutise Valitsuse heakskiidul koguni streigi, mis omakorda tõi kaasa kokkupõrkeid Saksa sõdurite ja Eesti kaitseliitlaste vahel Tartus.⁴⁵ Ühtlasi sagenes Saksa vägede lahkmisel omavoli tsiviilelanikkonna kallal. Sellelt pinnalt võrsus 23. detsembril 1918 Pärnumaa lõunapiiril peetud Punapargi lahing, mis tõi kaasa ohvreid mõlemale poolele.

Antipaatia sõjaväevõimude vastu süvendas viha ka baltisakslaste suhtes, keda peeti vastutavateks kõigi eestlasi tabanud ebameeldivuste eest. Tuntud haridustegelane Nikolai Kann väljendas seda suhtumist sõnadega: „Kohalike sakslaste poolt kõikjal ülisuure vaimustusega vastu võetud okupatsioonivägedel ja nende juhtidel sobis vastuvõtjatega kõige sõbralikum vahekord ja ligidasem koostöö, mis eestlaste eluavaldusele ja isetegevusele kohe vajutas peale raudse surmakäpa.”⁴⁶ Teine koolimees, Märt Raud, on aga rõhutanud otsest seost 1918. aastal kujunenud suhete ja hilisemate poliitiliste arengute vahel: „Okupatsioonivõimude mõistmatu poliitikaga, mida kohalikud mõisnikud juhtisid, seisavad kas otseses või kaudses ühenduses mõnedki nähtused ja sündmused meie riiklikus mentaliteedis, näiteks maaseaduse eriline radikaalsus, rahva hoiak landesveerisõja ajal, Saaremaa mäss ja rahva välispoliitiline orientatsioon.”⁴⁷

Usaldamatusest tulenes ka baltisakslaste tõrjumine võimu üleminekul eestlaste kätte. Esimesena said seda tunda Tallinnas tegutsenud vabatahtliku korrakaitseorganisatsiooni Bürgerwehr–Omakaitse baltisakslastest liikmed, kellelt 11. novembril 1918 relvad ära korjati. *Bürgerwehr*’i asendanud Eesti Kaitse Liit loodi rahvuslikul alusel ja sellesse võeti ainult eestlasi. Alles hiljem, kui kaitseliitu kuulumine muudeti kohustuslikuks, lisandusid ka baltisakslased. Kuid ka siis moodustati nendest eriuksused, mille kokkupuuteid eestlastest kaitseliitlastega piirati miinimumini.⁴⁸

⁴⁴ H. Kruus. Saksa okupatsioon Eestis. Tartu, 1920, lk. 56.

⁴⁵ H. Kruus. Saksa okupatsioon Eestis, lk. 150–151

⁴⁶ Üldine ajalugu. Nikolai Kanni toimetusel. XXXI: Uusim aeg. Tallinn, 1933, lk. 797.

⁴⁷ M. Raud. Kaks suurt. Jaan Tõnisson, Konstantin Päts ja nende ajastu. 2. trükk. Tallinn, 1991, lk. 111–112.

⁴⁸ J. Kemppi. Viron suojeluskuntien organisoituminen ja toiminta 1917–1924. Joensuu, 2000, lk. 55–57.

Sama suundumus tuli ilmsiks rahvaväe loomisel, millest samuti baltisakslasi eemale tõrjuti, kuigi nemadki olid valmis osalema võitluses enamluse vastu – oma kodu, pere ja vara kaitsel. Kui valitsuse otsus rahvaväe loomise kohta ei viidanud rahvuslikele eelistustele või tõrjutusele, siis ohvitseride, sõjaväearstide ja -ametnike sundmobilisatsiooni käsk puudutas rõhutatult ainult eestlasi.⁴⁹ Seetõttu olid baltisakslased sunnitud mõtlema omaenese väeosade moodustamisele. 27. novembril jõuti valitsusega selles küsimuses kokkuleppele. Lepingus peeti vajalikuks rõhutada, et „Eestimaa sakslaste vabatahtlik mobilisatsioon toimub valitsuse täielikul nõusolekul ning soovil ja [valitsus] kohustub ümber lükkama võimalikke kahtlustusi, nagu oleks tegemist separatistlike, eestlaste vastu sihitud taotlustega.”⁵⁰ Nimetatud kokkuleppe alusel moodustasid baltisakslased mitmeid väiksemaid allüksusi (Eesti sakslaste ratsakuulipildurite komando, Benkendorffi rood, Balti kergepatarei jt.), mis koondati detsembri lõpus Balti pataljoni (*Baltenregiment*). Balti pataljoni tegutses Eesti väejuhatuse (hiljem Vene vabatahtliku Põhjakorpuse) alluvuses, kuid baltisakslastest ohvitseride juhtimisel.⁵¹

Baltisakslastest ohvitseride osalemine Vabadussõjas jäi suhteliselt tagasihoidlikuks. Esmajoones seetõttu, et Balti pataljonis ei jätkunud ohvitseridele kohti, Eesti rahvaväkke neid aga ei soovitud. Tuleb nõustuda väitega: „Vaevalt oleks Vabadussõja ajal õnnestunud formeerida mõni eestlastest koosnev üksus, mida oleks juhatanud baltisaksa ohvitserid.”⁵² Vähesed Eesti sakslastest ohvitserid, kes Va-

badussõja ajal rahvaväes teenisid (Arthur von Buxhoeveden, Voldemar Rieberg, Hermann von Salza jt.), kujutasid enesest pigem reegliti kinnitavat erandit. Keskmisest suurem oli baltisakslaste osakaal vaid merejõududes, kuhu neid võeti olude sunnil – eestlaste seas ei leidunud vastava taseme erialaspetsialiste.

Baltisakslaste hoiakuid Eesti riigi suhtes ja neist hoiakutest välja kasvanud tegevusi on uuritud üsna põhjalikult.⁵³ Seetõttu võiks siinkohal piirduda tõdemusega, et arusaam vajadusest kohaneda toimivate muutustega ja leppida baltisaksluse taandumisega ühiskonna juhtivast kihist rahvusvähemuseks oli visa tekkima ning lõhestas kogu rahvusrühma mitmeks osaks. Kindral Goltz iseloomustas seda lõhestumist järgmiselt: „Ühed soovisid lepitust uue Läti [*resp.* Eesti] riigiga, teised lootsid ikka veel liitumisele Saksamaaga [– – –], kolmandad arvasid, et taaselistuv tugev Venemaa nõuab enesele Lääne mere ranniku.”⁵⁴

Üldjoontes peab säärane iseloomustus paika, kuid tuleb rõhutada, et uute riikidega lepitust otsinud baltisaksa poliitikute osakaal oli esialgu üsna tagasihoidlik. Ja seda mitte niivõrd soovimatusest eestlaste ja lätlaste rahvusriikide olemasolu tunnustada, kuivõrd ausast usust, et sellistel väikeriikidel ei ole tulevikku. Samal seisukohal oli ka suurem osa Vene valgetest, samuti leidis rohkesti väikeriikide jätkusuutlikkuses kahtlevaid poliitikuid läänemaailmas. Selles valguses aga ei olnudki esmatähtis, kas nõuab need rannamaad uuesti endale taasloodav Vene impeerium, lähevad need Saksamaa protektoraadi alla või kaotavad nad oma iseseisvuse mingil muul moel.

⁴⁹ Riigi Teataja 1918, nr. 1, lk. 4–5.

⁵⁰ E. von Dellingshausen. Kodumaa teenistuses. Eestimaa Rüütelkonna peamehe mälestused. Tallinn, 1994, lk. 240.

⁵¹ Vt.: W. von Wrangell. Geschichte des Baltenregiments. Das Deutschtum Estlands im Kampfe gegen den Bolschewismus 1918–1920. Reval, 1928.

⁵² M. Kröönström. Vene armee ohvitserkonna valikutest 1918–1920. – Akadeemia 2008, nr. 7, lk. 1524.

⁵³ Vt. M. Garleff. Die deutschbaltische Volksgruppe zwischen Anpassung und Widerstand bei der Staatsgründung der Republik Estland. – Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused 1991, nr. 1, lk. 4–15; K. Brüggemann. Von der führenden Schicht zur nationalen Minderheit. Zur Klärung der Rolle der estländischen deutschen Minderheit bei der Begründung der Republik Estland 1918–1919. – Nordost-Archiv 1995, Heft 2, lk. 453–478.

⁵⁴ R. Goltz. Minu missioon Soomes ja Baltikumis, lk. 202.

Eestlased võtsid kas või ainult kahtlemist Eesti riigi tulevikus väga valulikul ja mõõtsid seetõttu kõiki baltisakslasi ühise mõõdupuuga. Isegi Eesti tippjuhid ei suvatsenud teha endale selgeks baltisakslaste seas valitsenud voolude erinevusi, lähtudes enamasti vormilistest (lihtsamini hoomatavatest) tunnustest. Näiteks, kui baltisakslased pakkusid ajutises valitsuses ette nähtud saksa rahvusministri kohale Georg von Stackelbergi ja Hermann Kochi kandidatuuri, siis eelistasid eestlased viimast, soovimata aktsipteerida paruni tiitliga ministrit.⁵⁵

Pahameelt sünnitasid eestlastes ka baltisakslaste seast välisajakirjandusse lansseeritud kuuldused, mis kujutasid Eesti olusid väärilt ning kiskusid alla Eesti poliitikute ja riigi autoriteeti. Kui 1918. aasta novembri keskel kaasati valitsusse kaks sotsiaaldemokraati, jõudsid Tallinnast Kopenhaagenisse teated, nagu koosneks Eesti valitsus peajaslikult enamlastest. Mõni päev hiljem, mil peaministri ajutine kohusetäitja Jaan Poska tagasi astus, et loovutada koht Konstantin Pätsile, läks Tallinnast teele uus telegramm, milles väideti, nagu oleks Eestis toimunud enamlik riigipööre. Punaarmee esialgset kiiret edasitungi põhjendati eestlaste enamliku meelsusega ning punavägede Eestist väljakihutamine kirjutati baltisakslaste arvele. Veel märtsi algul ilmus Inglise ajakirjanduses teade, nagu oleksid Eesti rahvaväe ohvitserid sakslased ning nagu seisaks sõjavägi koos peamiselt sakslastest, venelastest ja soomlastest, kuna eestlasi leiduvat vaid mõni väike salk. Ning kui aprillis astus kokku Asutav Kogu, milles enamus kuulus vasakpoolsetele, läksid Tallinnast teele uued kuulujutud – parlamendi vasaktiib olla Eesti iseseisvuse vastu.⁵⁶

Loomulikult jälgisid eestlased tähelepanelikult Lätis toimuvat. Tõsist muret tekitas veebruaris Läti valitsuse kukutamisele suunatud Heinrich von Stryki salaafäär. Oletati, et Stryki salanõu võrgustik võis ulatuda ka

Eestisse ning tagantjärele on sellega seoses nimetatud koguni konkreetset isikut – Saksa luurajat Karl Stocki. Mingeid tõendeid Eesti sakslaste osaluse kohta salasepitsustes küll polnud, kuid õhkkonna mürgitamiseks piisas ainuüksi kuulujutustki.⁵⁷

Veelgi tugevamat resonantsi põhjustas Eesti ühiskonnas Liibavi riigipööre. Taas levisid ärevad kuuldused sakslaste salaplaanidest. Väideti, et Saksamaa valitsus sõlmivat Vene enamlastega kokkulepet, mille kohaselt lõpetatakse Lätimaal sõjategevus, luuakse Läti kaudu otseühendus Saksamaa ja Venemaa vahel ning moodustatakse Saksa–Vene ühisrinne liitriikide vastu. Nende suurpoliitiliste kavade kõrvaltulemiks arvati olevat Eesti vallutamine *Landeswehr*’i ja Punaarmee ühise pealetungiga.⁵⁸ Liibavi riigipööret teravalt arvustanud Eesti ajakirjandus kujutas baltisakslasi korrumpeerunud politikaanidena: „Balti parunitel südametut külmaverelist poliitilist kuritegevust oleme meie juba ennemgi näinud, kuid sündmused Kuramaal on ses suhtes igatahes rekordilised.”⁵⁹

20. mail arreteerisid Eesti sõjaväevõimud Vene Põhjakorpuse vastuluuraja Friedrich von Strycki. Üks tema juurest leitud dokumentidest käsitles poliitilisi olusid Baltikumis ja püüdis hinnata võimalusi, mis avaneksid kindral Goltzi ja Vene valgete ühisel pealetungil Petrogradi suunas. Muu hulgas leidis ülevaate autor, et Saksa vägede jõudmine Eesti piiridele tooks kaasa siinsete iseseisvustaoitluste kokkuvarisemise – isegi kui sakslased Eestit ei okupeeriks, tuleksid siin võimule märksa konservatiivsemad jõud, kes kukutaksid läbi kõigi radikaalsete uuenduste (sh. maareformi) kavad. Mõistagi süvendasid taolised kaalutlused veelgi eestlaste umbusku baltisakslaste suhtes.⁶⁰

Pingeid ei mahendanud ka Eesti sakslaste legalne poliitiline tegevus, mille eesotsas sei-

⁵⁵ E. Dellingshausen. Kodumaa teenistuses, lk. 210.

⁵⁶ Asutav Kogu. I istungjärk. Protokollid nr. 1–27. Tallinn, 1919, veerud 96–97.

⁵⁷ E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünd, lk. 519; A. Taube. Von Brest-Litovsk bis Libau, lk. 201.

⁵⁸ E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünd, lk. 524.

⁵⁹ R. Roht. Lätimaa sündmused. – Postimees 1919, 23. aprill, lk. 1–2.

⁶⁰ R. Rosenthal. Laidoner – väejuht, lk. 248.

sis detsembris 1918 ellu kutsutud Saksa Partei Eestimaal (*Deutsche Partei in Estland*). Ehkki parteisse kuulus nii liberaalseid haritlasi kui ka majandustegelasi, kujundasid erakonna üldist suunda esialgu põlisaadlikud, kes suhtusid eestlaste rahvusriigi ideesse varjamatu põlgusega. Mitmed erakonna liidrid rõõmustasid avalikult Lätis tegutsenud rahvusaaslaste edu üle, kui nood 16. aprillil Ulmanise valitsuse kukutasid.⁶¹

Sama avalikult väljendas partei pettumust Eesti Asutava Kogu valimistulemuste – vasakjõudude võidu – üle. Kuni selle ajani oli loodetud saavutada eraomandi (maaomandi) kindlustamise küsimuses kompromiss ajutise valitsuse parempoolse tiivaga. Nüüdsest muutus kokkulepe võimatuks ja oli tõenäoline, et vasakmeelne parlament võtab maareformi vastu kujul, mis seab baltisakslaste majandusliku eksistentsi alused otsesesse ohtu. Ringkonnad, kes seni olid valmis tegema eestlastega piiratud ulatuses koostööd, panustasid nüüd välisele abile. Aprilli lõpus esitasid Eesti sakslased Briti ja Prantsuse diplomaatidele memorandumid, mis taotlesid Rahvasteliidu protektoraadi kehtestamist Eesti üle.⁶²

Suurt ažiotaazi tekitas Asutava Kogu baltisaksa saadikurühma käitumine seoses deklaratsiooniga „Seletus Eesti riiklisest iseseisvusest ja rippumatuses”. Vajadus seletuse järele tulenes välismaal levivast kuulujutust, nagu ei pooldaks parlamendi vasaktiibi omariiklust ja nagu poleks varasemad otsused Eesti iseseisvuse küsimuses peegeldanud rahva tahet. 19. mail vastuvõetud dokumendi tähtsuse rõhutamiseks korraldati nimeline hääletus ja kõik poolthääletanud lisisid deklaratsioonile oma allkirja. Ühtki kolmest baltisakslasest Asutava Kogu liiget polnud hääletamise ja dokumendi allkirjastamise ajal saalis. Aktsioon sai endale halenaljaka järje, kui 19. mail puudunud saadikutele anti

võimalus deklaratsiooniga tagantjärele ühineda. Esimene selline võimalus avanes 24. mail ning taas ei olnud ühtki sakslast kohal, kusjuures Hermann Kochi nime hõikamisel kostus saalist hüüe: „Läks praegu välja!” Teine ühinemisevõimalus 3. juunil lõppes sama tulemusega ning sakslaste nimede hüüdmisele vastati saalist kommentaariga: „Asjata vaev!”⁶³ Baltisakslaste hoidumist dokumendi allkirjastamisest tõlgendasid eestlased kui vastuseisu Eesti omariiklusele.

Riia vabastamine ja *Landeswehr*'i liikumine Eesti piiride suunas tekitas baltisakslaste ridades elevust. „Paljud [baltisakslased] olid kindlal arvamisel, et eestlased *Landeswehri* kinni ei suuda hoida, ja nägid juba käes olevat päeva, kus nad oma päästjatele võivad kaela langeda [– – –] läksid mõned parunid nõnda jultunuks, et ähvardustega välja astusid.”⁶⁴

Kirgi aitas lõkkele puhuda Eesti ajakirjandus. 4. juunil refereeris Päevaleht Eesti sõjaväelise esindaja Lätis alamkapten Julius Jürgensoni ettekannet, milles ta kirjeldas olukorda Riias, sh. ulatuslikke hukkamisi (ajaleht kommenteeris: „...jääb niisugune mõju järele, et plaanilikult kohalikka lätlasti hävitada püütakse”), ning mainis mitmeid kuulduisi baltisakslaste plaanide kohta: mõisnikel olla „tõsine nõu Eestisse tungida, et seal jälle võimu oma kätte saada”; selle sihiga valmistatavat ette agitaatoreid, kes õhutaksid Eesti ja Läti sõjaväelaste seas mässu, mida siis *Landeswehr* võiks maha suruma tulla.⁶⁵

Nimetatud ettekande töid oma veergudel ära ka teised suuremad ajalehed ning siitpeale ilmus pea iga päev baltisakslaste suhtes vaenulikke kirjutisi. Kõige käreدامat tooni kasutas sotsiaaldemokraatide häälekandja: „Meie ei imesta muidugi parunite nurjatust silmitse-des, sest peale nurjatuste ning peale kuritegevuse pole meie nende kaagikangelaste poolt muud oodanudki, kuid ka nurjatusel on oma

⁶¹ M. Graf. Parteid Eesti Vabariigis 1918–1934 koos eellooga (1905–1917) ja järellooga (1934–1940). Tallinn, 2000, lk. 244–247.

⁶² A. Taube. Von Brest-Litovsk bis Libau, lk. 205–206.

⁶³ Asutav Kogu. I istungjärk. Protokollid nr.nr. 1–27, veerud 473–484, 682–683, 975.

⁶⁴ J. Poopuu. Sõda *Landeswehri*ga, lk. 38.

⁶⁵ Päevaleht 1919, 4. juuni, lk. 2; Vabadusmonument. I kd., lk. 102.

piir ning kaagikangelusel oma mõõt. [– – –] Kihvtiste madudega, kes mättaalustes urgastes oma hambaid ihuvad, tuleb nii talitada, et neil isu kaoks uuesti pead tõsta. Mao pea püsti sirgumine lõpeb aga siis, kui sellest vai läbi taotakse. [– – –] Julgeme loota, et nüüd see vägivalla, nurjatuse, salakavaluse, pettuse ja ihu ning hinge müüdavuse Babelon maha lõhutakse. Ärgu jäägu kivi kivi peale, sömerat sömera otsa. Madudele vai peaajusse.⁶⁶

Seejuures ei soovinud ajakirjandus näha erinevusi ladesveerlaste ja Eesti sakslaste vahel, vaid üritas neid teadlikult samastada. Tallinna Teataja juhtkirjas kutsuti lugejaid üles „pühale sõjale maosoo vastu” ning kirjutati: „Aga kõik meie vaenlased ei ole Ramotski ümbruskonnas. Nad on siin, nad on igal pool meie maal, nad liiguvad meie tänavatel, elavad meie majades. Meie valitsus ja sõjaväeülemlus peaksid kõige valjemad abinõud tarvitusele võtma, et meie maad neist salavaenlasist puhastada. Selleks on nüüd viimane aeg. Seda nõuab meie julgeolek. [– – –] Seda nõuab meie rahva enesekaitse tung. Ei tee seda võimud, siis on rahvas sunnitud seda ise tegema.”⁶⁷ See-sugused üleskutsed ei jäänud tulemusteta.

Võimud rakendasid Eesti sakslaste suhtes mitmeid kitsendusi. Valitsus kinnitas küll ametlikult, et üldist baltisakslaste interneerimist ei peeta tarvilikuks, kuid jättis enesele õiguse rakendada surveabinõusid nende isikute vastu, kelle tegevus leitakse Eesti riigile kahjulik olevat. Likvideeriti Kaitseliidu saksa üksused ja korjati kokku baltisakslaste käes olnud tulirelvad. Kuni *Landeswehr*’i sõja lõpuni ei antud baltisakslastele sõidulube raudteedel, maanteedel ja laevadel. Tartu ja Viljandi maakondades kaotasid kehtivuse sakslastele väljastatud öise liikumise load ning kõik baltisakslased olid kohustatud end kohalikes Kaitseliidu staapides

arvele võtma ja kord nädalas registreerimas käima. Valgas võeti mitukümmend baltisakslast pantvangideks ning väiksemas mahus toimus arreteerimisi mujalgi. Esines ka omavoli – Tallinnas rebisid madrused Balti pataljonis teeninud sakslastelt maha pataljoni trafaretiga õlakud.⁶⁸ Olukord muutus sedavõrd ärevaks, et ülemjuhataja staabiülem kindralmajor Jaan Soots pöördus 12. juunil ajakirjanduse poole, paludes kaasabi meelte rahustamiseks ja omavoli vältimiseks. Pärast seda muutus ajalehtede toon veidi vaoshoitumaks.⁶⁹

Eestlased ja lätlased

Landeswehr’i sõja teine oluline põhjus tulenes Eesti–Läti vahekorra, milles etendasid taas olulist osa rahvuslikud eelarvamused. Vaatamata kahe naaberrahva ajaloo mitmetele puutepunktidele, jäi eestlaste ja lätlaste vahekord 19.–20. sajandi vahetusel jahedaks. Hilisem Eesti luterliku kiriku piiskop Johan Köpp, kes elas lapsepõlves Härgmäe (Ērgeme) lähistel Turnamuižas, on meenutanud, kuidas lätlased pilkasid eestlaste musti kuubi ja erineva tegumoeaga pastlaid ning kuidas väikestege konfliktide puhul lendas õhus halvamaiguline *igauns*.⁷⁰ Kuid ka eestlased, eriti Lõuna-Eestis, suhtusid lätlastesse kaunis reserveeritult. Veel Vabadussõja ajal tuletas lipnik Hellat ajalehele Tallinna Teataja saadetud kirjas meelde vanu „rahvuslikke solvanguid” ja resümeeris: ükski teine rahvas ei ole nii tänamatu ja kade eestlaste vastu.⁷¹ Paljuski oli mõlemapoolse külmuse põhjuseks naabrite vahel paratamatult esinevate argitasandi arusaamatuste kumuleerumine.⁷²

Aastail 1917–1919 kippus senine jahedus asenduma otsese vaenuga. Aluse pani sellele

⁶⁶ Sotsialdemokraat 1919, 7. juuni, lk. 1.

⁶⁷ Tallinna Teataja 1919, 7. juuni, lk. 1.

⁶⁸ L. Rand. Eestlased ja Eesti sakslased Vabadussõja perioodil. Seminaritöö. Tartu, 1999, lk. 23–24 (käsikiri autori valduses); J. Poopuu. Sõda Landeswehriiga, lk. 37–39; Päevaleht 1919, 11. juuni, lk. 1, 3; Postimees 1919, 11. juuni, lk. 2.

⁶⁹ L. Rand. Eestlased ja Eesti sakslased Vabadussõja perioodil, lk. 22–23.

⁷⁰ J. Köpp. Mälestuste radadel. 1: Kodu ja kool. 2. trükk. Tallinn, 1991, lk. 75.

⁷¹ E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünd, lk. 422.

⁷² H. Arumäe. Piirikonfliktist liidulepinguni. – Looming 1995, nr. 8, lk. 1116.

5000-mehelise läti küttide tagavarapolgu asumine Tartusse augustis 1917. Kuna läti küttide enamik oli muutunud enamlaste pooldajaiks, siis tuginesid kohalikud punased lätlaste relvajõule. Mõnigi toonane tartlane on meenutanud, kuidas punakütid hakkasid end järjest enam Tartu peremeesteks pidama ja põlisrahva tegemistesse sekkuma. Eestlaste jaoks oli tegemist kahekordse vastasseisuga: poliitilis-ideoloogilisele tasandile lisandus rahvuslik.

Eestlaste–lätlaste vastasseis Tartus kulmineerus novembris 1917. 15. novembril kuulutas Eesti Maanõukogu ennast ainsaks kõrgema võimu kandjaks Eestis, luues sellega aluse Eesti eraldumiseks Venemaast ja omariikluse rajamiseks. Kuigi enamlased ajasid Maanõukogu laiali, avaldas Tartus ilmunud ajaleht Postimees Maanõukogu otsuse teksti, protesteeris rahvaesinduse kallal teostatud vägivalda vastu ning nõudis Eestile poliitilise enesemääramise õigust.⁷³ Seepeale tungisid läti kütid Postimehe toimetuse ja trükikoja ruumidesse, peatasid ajalehe trükkimise, konfiskeerisid kogu tiraaži ning arreteerisid kohalviibijad (sh. peatoimetaja Jaan Tõnissoni). Lätlaste vägivald Eesti ajalehe suhtes tekitas rahvuslikku vaenu ning linnas paiknenud Eesti tagavarapataljoni sõdurid saavutasid relvadega ähvardades vahistatute vabastamise.⁷⁴ Kuid see oli vaid sissejuhatus.

21. novembril korraldasid eesti rahvuslased ülelinnalise miitingu enesemääramise õiguse toetuseks. Raekojale platsile kogunes mitu tuhat inimest: Eesti tagavarapataljoni sõjaväelased, seltside liikmed, kooliõpilased, tudengid, üksikisikud. Kokkutulnuid tervitasid linnapea, maakonnaavalitsuse esimees ja üliõpilaskonna esindajad, loeti ette Maanõukogu otsused, Raekojale heisati rahvuslik trikoloor ning lauldi tulevast riigihümni. Keset miitingut sõitis korduvalt läbi rahvahulga Läti küttidega mehitatud soomusauto, keerutades

demonstratiivselt kuulipildujatorne. Meeleavalduse lõppedes arreteerisid punakütid Eesti rahvuslasi ja ohvitseri, võtsid taas üle Postimehe toimetuse ja trükikoja ning viisid ellu sõjaseisukorra koos kõigi sellest tulenevate piirangutega.⁷⁵ Sündmuste kaasaegne kirjeldas olukorda järgmiselt: „Tartu oli langenud läti küttide ja enamlaste hirmuvalitsuse alla. Linn oli läti ratsavahisalkadest sisse piiratud. [– – –] Kodanikkude elu oli surnud, ajalehed suletud. Igasugused koosviibimised olid nii sees kui väljas keelatud. [– – –] Meeleolu oli rusutud, ärevus kasvas, sest hirmuvalitsus hakkas linnas täiel määral maksma. Läti sõdurite võim rõhus täidesaatva komitee käsul kõiki oma saapakanna alla. Läbiotsimised ja vangistamised olid nii sagedased, et neid juba loomulikkudeks nähtusteks peeti. Tänavail hulkusid läti sõdurid ja punakaartlased, kes õhtuti inimesi, eriti aga eesti ohvitseri püüdsid. Peksmisi ja muu toore vägivalda nähtusi tuli igal sammul ette.”⁷⁶

Omapärase nüansi lisan pahameelele läti küttide omavoli vastu asjaolu, et alates 1915. aasta suvest, mil Vene võimude käsul evakueeriti Kuramaa kubermang, olid paljud lätlastest sõjavõimegenikud leidnud ajutise elupaiga Tartus, kus eestlased Põhja-Balti komitee kaudu püüdsid neid abistada peavarju ja töökoha leidmisel.⁷⁷ Punaküttide käitumist käsitleti nüüd sarkasmiga kui „tänu” nende rahvuskaslaste varasema abistamise eest. Ning ehkki tegemist oli kohalike sündmustega ja mujal Eestis sääraseid konflikte ei esinenud (v. a. Valga linn), levisid teated Tartus toimuvast üle kogu maa, tekitades ulatuslikku vastukaja.

Rahvusmeelsed tartlased võtsid küll osalise revanši veebruaris 1918, kiirendades enamlaste ja punaküttide lahkumist ülikoolilinnast, ent see ei teinud varasemaid konflikte olematuks. Suvel 1918 Eesti välisdelegatsiooni

⁷³ Vt.: Postimees 1917, 17. november, lk. 1–2; 18. november, lk. 1–3.

⁷⁴ E. Meos. Eesti tagavara pataljon ja temaga ühenduses olevad sündmused 1917–1918. Tartu, 1928, lk. 27–35; Postimees 1917, 20. november, lk. 2.

⁷⁵ Tartu ajalugu ja kultuurilugu. Koostaja H. Pullerits. Tartu, 2005, lk. 77.

⁷⁶ E. Meos. Eesti tagavara pataljon..., lk. 48–49.

⁷⁷ E. Meos. Eesti tagavara pataljon..., lk. 35.

koostatud dokumendis iseloomustati Eesti–Läti vahekordi järgmiselt: „Eestil ei ole Lätiga rahvusliselt ega rahvumajandusliselt ühiseid huvisid olemas [– –] Palju enam valitseb mõlema rahva vahel ajaloolistel ja rahvahingeolulistel põhjustel enam kui jahe vahekord. [– –] Peaks Eesti sunnitud olema väliste tegurite sunnil Lätimaaga lähemasse riiklisesse ühendusesse astuma, siis võiks see ainuüksi paritetlise konföderatsiooni teel sündida nii et mõlemale rahvale oma siseriiklistes asjades täielik iseseisvus jääks, ühendus aga ainuüksi mõlema maa välise esituse, riiklise kaitse ja kaubanduslise läbikäimise kohta ulatada võiks.”⁷⁸

Kui detsembris 1918 enamlikud läti kütid Punaarmee eliitjõuna üle Eesti idapiiri tungisid ning Võru ja Valga ümbruskonna hõivasid, sai rahvuslik vihkamine veelgi hooгу. Jaanuaris 1919 Lõuna-Eestis peetud lahinguid on tagantjärele nimetatud *Läti–Eesti sõjaks*, sest võitluste põhiraskust kandsid Läti punased kütid. Eestlaste suhtumine läti küttidesse kujunes üpris keerukaks. Sõjalises mõttes hinnati ilmasõjas karastunud ja kuulsust kogunud läti rahvusväeosi märksa kõrgemalt, kui Punaarmee tavaüksusi, kütte respekti ja ehk kardetigi. Teisalt neid ka vihati tugevamiini, sest kui Punaarmeesse sunniviisiliselt mobiliseeritud venelastesse suhtuti kohati lausa kaastundega, siis lätlastes nähti ideelisi vastaseid, kes tulid teadlikult Eestile „kommunistlikku õnnistust” tooma.

Heanaaberlikeks ei kujunenud ka suhted Eesti sõdurite ja Läti tsiiviilelanike vahel. Eesti sõjameeste arvates oli enamlik meelsus lätlaste seas levinud palju laiemalt kui Eestis. Eriti pani eestlasi imestama, et sellised meeoleolud mõjutasid ka jõukate inimeste arusaamu. Rindelt saadetud kirjades väideti, et Läti valitsust kaitsevad Liibavis ainult mõni üliõpilane ja näputäis ohvitseri, kuna Riias olevat harilik selline nähtus: Läti isa – mil-

jonär, poeg aga enamlane.⁷⁹ Jõukate Läti talunike toonast punameelsust pandi imeks veel 1930. aastatelgi, mil see leidis kajastamist ilukirjanduses.⁸⁰

Lätlased omakorda ei tervitanud Läti pinnale astunud Eesti sõdureid mitte kui vabastajaid enamlikust hirmuvalitsusest, vaid nägid neis omavolitsevaid vallutajaid. Eestlasi süüdistati Läti alade okupeerimises ja lätlaste varade omastamises. Seejuures ei piirdutud vaikiva vastumeelsusega, vaid tegutseti aktiivselt eestlaste vastu. Lätlastest punased löikasid Eesti vägede tagalas läbi telefoniliine, edastasid vaenlasele luureandmeid, agiteerisid rahvaväelasi nõukogude võimu kasuks ning moodustasid relvastatud sissialku, mis ründasid üksikuid Eesti sõjaväelasi. Rahvusmeelsed lätlased küll relvavõitluse teele ei asunud, kuid keeldusid täitmast Eesti sõjaväevõimude korraldusi ja varjasid tagavarasid rekvireerimise eest.

Esmakordselt puutusid rahvaväelased säärase suhtumisega kokku jaanuaris 1919, mil 6. jalaväepolk hõivas Ruhja (Rūjiena), kuid oli sunnitud selle paar päeva hiljem uuesti maha jätma – kohalike elanike vaenuliku suhtumise tõttu. Samalaadsed juhtumid kordusid edaspidigi, kõige tuntumaks sai 25. aprillil aset leidnud nn. Ruhja katastroof, mil enamliku propaganda ja vaenuliku ümbruse mõju alla sattunud 6. jalaväepolgu mehed ei suutnud Läti punastele küttidele vastupanu osutada ja osalt koguni nende poolele üle läksid.⁸¹

Lätlaste suhtumine eestlastesse tulenes osaliselt enamlaste propagandast, mis kujutas eestlasi okupantidena (hiljem kasutas sama väidet ka Niedra valitsus). Kuid süüdi olid ka Eesti sõjaväevõimud, kes teostasid Lätis sõjapidamiseks hädavajaliku varustuse (toiduained, veovahendid, hobused, hobusemoon jne.) ulatuslikke sundvõtmisi ning püüdsid enda kätte langenuid materiaalseid väärtusi kiiresti Eestisse „evakueerida”.⁸²

⁷⁸ H. Arumäe. Piirikonfliktist liidulepinguni, lk. 1116.

⁷⁹ E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünd, lk. 422.

⁸⁰ Vt.: A. Gailit. Isade maa. Romaan. Tartu, 1935.

⁸¹ Vt.: J. Maide, E. Valdin. 6. jalaväepolk Vabadussõjas 1918–1920. Tallinn, 1938.

⁸² H. Rimscha. Die Episode Niedra, lk. 320.

Lahkhelised teravdasid piiriprobleemid, mis said alguse pärast seda, kui Venemaa Ajutise Valitsuse 1917. aasta 30. märtsi määrusega ühendati Põhja-Liivimaa eestlaste asulad Eestimaa kubermanguga. Uue kubermangupiiri tõmbamiseks moodustati sama aasta augustis kahepoolne komisjon, kuid selle töö jooksis suurte erimeelsuste tõttu ummikusse.⁸³ Vabadussõja aastail tekitas Eesti ja Läti vahelise piirijoone puudumine rohkesti pingeid, võimaldades mõlemal poolel pretendeerida n.-ö. segarahvastikuga piirkondadele. Nii suguste pretensioonide tõttu kujunes Eesti rahvuspoliitika piiriäärsetel aladel kallutatuks, eelistades eestlasi ja piirates lätlaste tegevusvabadust. Äärmuslikel juhtumitel rakendati viimaste vastu koguni repressioone. Nii saatsid Eesti sõjaväevõimud Valga linnast välja mitmed Läti „marurahvuslased”.⁸⁴

Analoogsete konfliktide vältimiseks pidi sekkuma Eesti sõjavägede ülemjuhataja. 8. aprillil saatis kindral Laidoner kõigi Läti territooriumil paiknevate väeosade ülematele telegrammi, milles öeldi: „Eesti rahvas tahab oma naabri Läti rahvaga rahu elada ja sõdib ainult Läti enamlaste vastu, kes Eestimaale sisse tungisid. Sellepärast nõuan mina, et Eesti ja Läti piirimaades saaks niisugune kord maksma pandud, kus mõlemate naabri rahvaste sõja ja kodanliste võimude esitajad käsikäes töötaks, aga mitte üksteise vastu. Kohalikkude Eesti võimude käest nõuan, et mingisugust Läti rahvuse haavamist ette tulla ei tohi. Keele tagakiusamine on lubamata, niisama ei tohi ette tulla asutustes teenijate lahtilaskmist ainult selle pärast, et endised teenijad Eesti keelt ei mõista. Teisest küljest tuletan kohalikkudele Läti elanikkudele meelde, et meil on Läti enamlastega sõda ja erakorraline sõjaseisukord on raske mitte üksnes kohalikkudele

Läti elanikkudele, vaid kogu Eesti rahvale, sellepärast peavad ka kohalikud Läti elanikud ennast tingimata raskete sõjanõudmistele alla paenutama.”⁸⁵

Mõistagi kirjeldab eelöeldu üksnes Eesti–Läti vahekordade üht (ebameeldivat) tahku. Küllap oli õigus Postimehe toimetajal Anton Jürgensteinil, kes väitis: „Lätlaste mõõduandev osa teab väga hästi, et meie mitte kerge südamega ja lusti pärast oma vägedega Lätimaale pole tunginud, ega lätlaste vastu ei sõdi, vaid Läti ja meie ühiste vastaste vastu.”⁸⁶

Lätlaste seas leidis küllalt inimesi, kes rõõmustasid enamlastest vabanemise üle ja olid valmis tegema eestlastega koostööd. Eriti head suhted kujunesid Lääne-Euroopas tegutsenud diplomaatide vahel. Augustis 1918 kohtusid Londonis Ants Piip ja Zigfrīds Anna Meierovics, kelle vahel tekkisid kohe sõbralikud suhted. Ilmselt sai nendest suhetest ajend Piibu ettekandele, milles ta tõstis Eesti tulevase välispoliitika ühe sihtjoonena esile „ajalooliku Läti külmuse poliitika kõrvalolemine ja lätlastega võimalikult ligine mine”, lisades seejuures küll remargi korras: „muidugi meil on minevikus, ka hiljuti, mõndagi arusaamatust olnud, tõuliselt lahkuminevad rahvad. Aga ajaloo ja geograafilise seisukorra läbi ühendatud ei puudu meil ka teatav ökonomiline ja poliitiline huvid ühtsus.”⁸⁷ Tihe koostöö jätkus 1919. aastal Pariisi rahukonverentsil, kuhu saabusid nii Eesti esindajad välisminister Jaan Poska juhtimisel kui ka Läti delegatsioon, mille eesotsas seisid Rahvanõukogu esimees Jānis Čakste ja välisminister Meierovics. Eesti–Läti koostööga ühinesid järk-järgult mitmed teisedki piiri riigid (Leedu, Ukraina, Gruusia), kusjuures Läti välisministrist sai sageli nende eestkõneleja suhtluses *Entente*'i riikidega.⁸⁸

⁸³ H. Arumäe. Piirikonfliktist liidulepinguni, lk. 1120.

⁸⁴ A. Hinnom. Põlise vaenlase vastu, lk. 67.

⁸⁵ Vabadusmonument. I kd., lk. 116.

⁸⁶ A. Jürgenstein. Millega võib Võnnu vaherahu meile lõppeda. – Postimees 1919, 14. juuni, lk. 1.

⁸⁷ A. Piip. Tormine aasta: ülevaade Eesti välispoliitika esiajast 1917.–1918. aastal dokumentides ja mälestusis. Tartu, 1934, lk. 370–371.

⁸⁸ Vt.: K. R. Pusta. Saadiku päevik. New York, 1964; Jaan Poska Eesti iseseisvuse võitluses kõige põnevamal ajajärgul: J. Poska päevaraamat rahukonverentsilt. Tallinn, 1921; A. Piip. Tormine aasta.

Kodus ei edenenud koostöö kaugeltki nii sujuvalt nagu piiri taga. Detsembris 1918 sooritas Läti peaminister Kārlis Ulmanis välisabi otsinguil ringsõidu naaberriikides, peatudes ka Tallinnas ja paludes Eesti valitsusel kaaluda abistamise võimalusi. Eesti juhtkond pidas küll iseseisva Läti riigi olemasolu Eesti omariikluse püsimise seisukohast oluliseks ning oli põhimõtteliselt valmis osutama Ulmanise valitsusele sõjalist abi, kuid toona oli Eesti ise sedavõrd raskes olukorras, et lätlaste tegelikust aitamisest ei tulnud midagi välja. Ainsaks väliseks märgiks lõunanaabrite toetamisest jäi Läti diplomaatilise esindaja kirikuõpetaja Jānis Ramansi ja sõjaväelise esindaja kapten Jorgis Zemitānsi vastuvõtmine Tallinnas.

Järjest raskenevas olukorras pöördus peaminister Ulmanis 31. jaanuaril 1919 teistkordselt abipalvega Eesti valitsuse poole.⁸⁹ Mõni päev hiljem (5. veebruaril) jõudis abipalve Eesti Maanõukogu ette. Kuna koosolek kuulutati kinniseks, siis on sellel arutatust vähe teada. Protokollis refereeriti vaid sotsiaaldemokraat Karl Asti arvamust – enne kui „Läti Ajutisele Valitsusele luba anda sõjalist tegevust meie kaasabil algada, nendega kindel leping tuleks teha meie maa lõunapoolse piiri asjus” – ning fikseeriti lõppotsus: „Maapäev tunnistab Lätimaa kohta ettetoodud põhjused omaks.”⁹⁰ Seega on alust väita, et kuigi Eesti juhtkond oli valmis lätlasti abistama, üritas ta samaaegselt kasutada naabrite raskusi oma huvides – piiriprobleemi lahendamiseks Eesti jaoks võimalikult soodsal kujul.

18. veebruaril kirjutasid Eesti peaminister Konstantin Päts ning Läti valitsuse esindajad Jānis Ramans ja Jorgis Zemitāns kokkuleppele alla. Lepingu kohaselt pidi Eesti valitsus teostama Läti kodanike mobilisatsiooni, mobiliseeritud mehed välja õpetama, moodustama neist üksikpataljonid ning hoolitsetama loodud üksuste relvastamise, varustamise ja

toitlustamise eest. Läti väeosad allutati Eesti sõjavägede ülemjuhatusel, kes tohtis neid kasutada üksnes lõunarindel, s. t. Läti suunal.

Läti valitsus seevastu kohustus hüvitama Eesti poole kulutused ning andis nõusoleku nii selleks, et Eesti rahvavägi võtab oma kontrolli alla sõjapidamise seisukohalt hädavajalikud osad Läti territooriumist, kui ka rekvisitsioonide korraldamiseks nendes piirkondades. Nimetatud piirkond võis kujuneda üpris ulatuslikuks, sest kokkuleppes kõneldi Läti väeosade allutamist Läti oma väejuhatusel alles pärast seda, kui on jõutud Lemsalu–Volvamari–Smiltene–Alūksne joonele. Lisaks sätestas lepingu 7. artikkel: „Kuni Eesti–Läti piiri lõpliku kindlaksmääramiseni mõlema Vabariigi Valitsuse vahel sõlmitava spetsiaalse kokkuleppe põhjal loetakse ajutiselt Eesti Vabariigi koosseisu kuuluvaks Mõisaküla ja Ööbiku vald Valmiera maakonnas, Sooru, Paju, Oomuli, Luke ja Laitsna vald ja Valga linn Valga maakonnas.”⁹¹

Seega oli 18. veebruari leping eestlastele vägagi soodne. See võttis aluse väitelt, nagu oleks Eesti väed Lätit okupeerimas, tagas rekvisitsioonide legaalsuse ja lubas lootä, et mitmed segarahvastikuga alad lähevad tulevikus Eesti koosseisu. Küllap just see lootus sundis Asutatavat Kogu 4. juunil 1919 vastu võetud ajutises põhiseaduses loetlema Eesti Vabariigi maa-alade hulgas nii Valga linna kui paljusid lõunapiiriäärseid valdu (Ööbiku, Mõisaküla, Heinaste, Araveste, Metsküla, Sooru, Paju, Oomuli, Luke, Pedeli, Härgmäe, Vana-Laitsna).⁹²

Lätlaste jaoks oli 18. veebruari kokkuleppe märksa ebameeldivam. See võimaldas küll luua uusi rahvusväeosi, kuid tegi eestlastele liialt suuri järeleandmisi. Antud olukorras ei jäänud Ulmanisel küll muud võimalust, kui lepingutingimustega soostuda, kuid hiljem kuulutas Läti valitsus kokkuleppe õigustühi-

⁸⁹ Eesti Vabadussõda 1918–1920. I köide. Kolmas trükk. Tallinn, 1996, lk. 147; E. Laaman. Eesti iseseisvuse sünd, lk. 421; Eesti ja Läti suhted 1920–1925. Dokumentide kogumik. Koostanud Heino Arumäe, Tiit Arumäe. Tallinn, 1999, lk. 13–14.

⁹⁰ Maanõukogu protokollid 1917–1919. Tallinn, 1935, lk. 387–391.

⁹¹ Eesti ja Läti suhted 1920–1925, lk. 16–17.

⁹² Riigi Teataja 1919, nr. 44, lk. 345.

⁹³ H. Arumäe. Piirikonfliktist liidulepinguni, lk. 1117.

seks, väites, nagu oluks see sõlmitud ilma vastavate volitusteta.⁹³

18. veebruari lepinguga käivitunud Läti üksikpataljonide loomine Eestis kulges edukalt. Juba 13. märtsil andis kindral Laidoner käsu formeerida Tartus asutatud Läti pataljoni baasil 1. Volmari jalaväepolk. Peagi lisandusid sellele 2. Võnnu jalaväepolk, Läti tagavarapataljon, suurtükipatareid ja tagalaasutused, mis liideti 31. märtsil Põhja-Läti brigaadiks (polkovnik Jorgis Zemitāns). Mais läksid Põhja-Läti brigaadi üksused koos Eesti rahvaväega pealetungile, osaledes kodumaa vabastamisel enamlastest. Eesti sõjalise juhtkonna eesmärgiks oli anda Põhja-Läti brigaadile üle võimalikult suur osa vabastatud Läti territooriumist. Sellega oleksid lätlased saanud võimaluse teostada mobilisatsiooni ja korraldada iseseisvalt oma kodumaa kaitset, eestlased aga võinuks oma üksused Eesti piiridesse tagasi tõmmata. Esialgu polnud Läti väeosad siiski võimelised kogu Põhja-Läti kaitsmist enda peale võtma.⁹⁴

18. veebruari leping oli kindlasti oluliseks põhjuseks, miks teade Liibavi riigipöördest võeti Eestis vastu nõrdimusega. Oli ju Ulmanis võtnud endale mitmeid kohustusi Eesti ees, samas kui polnud teada, kas ja kuivõrd kavatseb Niedra varasemaid kokkuleppeid aktsepteerida ja milliseks kujuneb tema suhtumine Eestisse üldse. Sellest tulenevalt aktsepteerisid Eesti riigijuhid Läti Vabariigi ainsate seaduslike võimukandjatena Läti Rahvanõukogu ja Ulmanise Ajutist Valitsust. Varsti pärast Liibavi riigipööret, 23. aprillil, moodustati eestlaste heakskiidul Valgas veel üks Läti „valitsus”, mille juhiks sai Läti tsiviilvõimude esindaja vabastatud Põhja-Läti aladel insener Markus Gailitis. „Gailitise valitsus” ei tunnustanud Niedra võimu ning tema häälekandja Tautas Balss (Rahva Hää) avaldas tagedaid kirjutisi baltisakslaste aad-

ressil.⁹⁵ Mai lõpus pakkus Põhja-Läti brigaadi juhtkond välja mõtte kutsuda Liepājas viibinud peaminister Ulmanis enamlastest vabastatud Põhja-Läti aladele, kus ta saanuks asuda uuesti juhtima Läti riigi ja sõjaväe loomist. Ideed toetas ka Eesti väejuhatuse, kuid Ulmanis eelistas Liepājasse jääda, võib-olla lootuses *Entente*’i toetusel taas võimule pääseda, võib-olla aga kartusest kutsuda esile otsene sõjaline konflikt sakslastega.⁹⁶

Hilisemas ajalookirjanduses ei varjatudki, et Eesti poolelt vaadatuna oli küsimus ennekõike „sobiva” (Ulmanise) valitsuse toetamises: „Niedra saksasõbralik võim oli meile vastuvõtmatu mitte ainult ebasoovitava lõunanaabrina, vaid veel rohkem seetõttu, et relvastatud jõud, kellele ta tugines – Saksa Rauddiviisi ja Balti Landeswehr – olid ilmselt vaenulikud ka Eesti vabariiklikule korrale.”⁹⁷

Ka *Landeswehr*’i sõja vallandanud 3. juuni direktiivis toonitas kindral Laidoner: „[– – –] Käsin toetada ainult neid Läti vägesid, kes tunnustavad Ulmanise läti ajutist valitsust.”⁹⁸ Ning sama joont jätkas Eesti sõjaväeline juhtkond pärast esimesi relvakokkupõrkeid alanud läbirääkimistel. Võnnus peetud kõnelustel tegid *Entente*’i esindajad ettepaneku: Eesti väed tõmbuvad Läti territooriumilt tagasi, välja arvatud tagalateenistuse korraldamiseks vajalik maariba Jaungulbenest Eesti lõunapiirini ulatuva rindelõigu tagalas; lisaks jääb eestlaste käsutusse sõjaliste vedude korraldamiseks Valga–Ieriki–Gulbene raudtee. Kaalunud seda ettepanekut, saatis Eestit esindanud kindralstaabi valitsuse ülem polkovnik Jaan Rink *Landeswehr*’i juhtkonnale kirja, milles leidis, et puhtsõjalisest vaatepunktist on liitlaste ettepanek Eestile sobiv, kuid poliitilistel põhjustel ei saa seda vastu võtta. Poliitiliste põhjustena nimetas polkovnik asjaolu, et *Landeswehr* tunnustab Niedra valitsust, Eesti pool aga Ulmanise kabinetti.⁹⁹

⁹⁴ Eesti Vabadussõda 1918–1920. II kd., lk. 59–60, 123–131; H. Arumäe. Piirikonfliktist liidulepinguni, lk. 1117–1118.

⁹⁵ H. Rimscha. Die Episode Niedra, lk. 283.

⁹⁶ R. Rosenthal. Laidoner – väejuht, lk. 257.

⁹⁷ Eesti Vabadussõda 1918–1920. II kd., lk. 145.

⁹⁸ Vabadusmonument. I kd., lk. 104.

⁹⁹ Vabadusmonument. I kd., lk. 110.

Erinevalt sõjaväelisest juhtkonnast ei olnud Eesti poliitikud Ulmanise valitsuse toetamise osas täielikul üksmeelel. See ilmnes Asutava Kogu 17. juuni koosolekul, kus võeti kõne alla Lätis puhkenud sõjategevus. Kõigi suuremate fraktsioonide esindajad tegid patriootlike avaldusi, mõistes hukka baltisakslaste „reetlikkuse” ja töötades pingutada kõiki jõude uue vaenlase purustamiseks. Ainsa dissonantsina kõlas Maarahva liidu juhi Konstantin Pätsi sõnavõtt. Endine peaminister leidis, et eesti rahvas on juba niigi raskeid ohvreid kandnud, ning avaldas arvamust, et uue rinde avamine ajal, mil jätkub võitlus enamlastega, võib saada Eesti riigile saatuslikuks. Konkreetset soovitas K. Päts astuda samme selleks, et rahvavägi Lätist välja tõmmata ja jätta Läti territooriumi kaitsmine lätlaste endi asjaks. Kõneleja pälvis Asutava Kogu enamuse hukkamõistu, mis väljendus sagedastes ja teravates vahelehuüetes, nagu „Eesti Niedra!”. Õli lisis tulle asjaolu, et parlamendi resolutsiooni hääletamisel jäi erapooletuteks ainult viis maaliitlast koos kolme baltisakslasega.¹⁰⁰

Ajakirjandus reageeris veelgi raevukamalt, süüdistades Maarahva Liitu Asutavas Kogus valitsenud üksmeele lõhkumises, Balti parunite toetamises ja isegi reeturlikkuses.¹⁰¹ Pätsi kaitseks astus välja üksnes Maarahva Liidu häälekandja, mille vastutav toimetaja Artur Tupits esitas liidu seisukoha vägagi otsekoheselt: „Meie esimene ülesanne peab olema, niipea kui meie piiri julgeolek seda lubab, Lätimaalt äratulemises, valitsegu seal kas Ulmanis ehk Needra, meile on see ükstapuhas. Meie ei pea tarvilikuks arutama hakatagi, kes neist „parem” ehk „halvem” on.”¹⁰² Kuid see seisukoht ei omandanud eestlaste seas vähimatki populaarsust ning Ulmanise aitamine valitsustüüri juurde jäi nii sõjaväe kui poliitilise juhtkonna sihiks edaspidigi. Ka *Landeswehr*’i sõja tulemusi hinnates rõhutati hiljem alati ühe olulise saavutusena Ulmanise valitsuse naasmist Läti riigi etteotsa.

* * *

Kõigest eelöeldust tuleneb kolm järeldust:

1. *Landeswehr*’i sõja eel oli Eesti pool meelestatud märksa sõjakamalt ja agressiivsemalt kui (balti)sakslased. Eriti märkimisväärne roll kokkupõrke vallandamisel kuulus sõjaväelisele juhtkonnale – eeskätt sõjavägede ülemjuhatajale kindralmajor Johan Laidonerile ja 3. diviisi staabiülemale alampolkovnik Nikolai Reegile, kes ei teinud katsetki otsida ähvardavale konfliktile rahumeelseid lahendusi, vaid esitasid vastasele vähe põhjendatud, ultimatiivseid ja koguni provokatiivseid nõudmisi. Nii *Landeswehr*’il (major Alfred Fletcher) kui Lätis tegutsenud Saksa vägede kõrgemal juhtkonnal (kindralmajor Rüdiger von der Goltz) oli küll poliitilisi ambitsioone, kuid vähemalt esialgu polnud nad huvitatud nende realiseerimisest relvade jõul ning eelistasid jääda suhteliselt passiivseks.
2. Eesti poolt vaadatuna oli *Landsewehr*’i sõja peamiseks põhjuseks eestlaste hulgas valitsenud sügav vihkamine Saksamaa ja baltisakslaste vastu. See Saksa-viha oli saanud alguse rahvusliku ärkamise perioodil, võimendunud 1905. aasta revolutsiooni päevil ning muutunud kõiki teisi tundeid varjutavaks ilmasõja ajal, eriti aga pärast Saksa sõjaväelise diktatuuri kehtestamist Eesti üle 1918. aastal. Riigi- ja baltisakslasi samastati, neid süüdistati eestlastevastastes tegudes nii kauges minevikus kui ka kaasajal ning neile omistati kuritegelikke tulevikukavatsusi. Tugeva omapoolse panuse vihkamise õhutamise andis Eesti ajakirjandus.
3. Sõjalise kokkupõrke sekundaarseks tõukejõuks olid Eesti–Läti vahekorrad. Vastastikune usaldamatus, mis võrsus nii ajaloolistest kontaktidest kui ka Vabadus-

¹⁰⁰ Asutav Kogu. II istungjärk. Koosolekute protokollid. Tallinn, 1919, veerg 1–26.

¹⁰¹ Vt.: Päevaleht 1919, 18. juuni, lk. 1; Postimees 1919, 19. juuni, lk. 2; Sotsialdemokraat 1919, 19. juuni, lk. 1; Tallinna Teataja 1919, 19. juuni, lk. 1.

¹⁰² A. Tupits. Maaliidu seisukoht Lätimaa sündmuste arutamisel. – Maaliit 1919, 21. juuni, lk. 1.

sõja ajal Lätis laialt levinud enamlikust meelsusest, rasketest võitlustest läti punaste küttide vastu ja lätlaste suhtumisest eestlastesse kui okupantidesse, ei lubanud sõlmida tõeliselt heanaaberlikke ja vastastikku kasulikke sidemeid. Seetõttu hoidsid Eesti poliitikud ja sõjaväejuhid kramplikult kinni 1919. aasta 18. veebruari kokkuleppest Ulmanise valitsusega, mis näis tagavat Eestile soodsad lahendused piiriküsimuses ja teistes olulistes päeva-probleemides. Sellest omakorda tulenes üsna kitsarinnaline nägemus, mis pidas Ulmanise võimu taastamist Lätis möödapääsmatult vajalikuks ega soovinud alternatiivseid võimalusi isegi kaaluda.

Samas ei saa välistada, et sõda *Landeswehr*'iga võinuks puhkeda ka eestlaste tahetest sõltumatult, kasvades välja mitte Saksa-vihast ega usaldamatusest lätlaste vastu, vaid hoopiski kindral Goltzi ja baltisakslaste (landesveerlaste) poliitilistest eesmärkidest. Siiski on selle oletuse näol tegemist üksnes teoreetiliselt võimaliku sündmuste käiguga, sest konflikti tegelikuks vallandajaks sai Eesti sõjaväeline juhtkond.

Ago Pajur

(1962)

Lõpetanud 1986. a. Tartu ülikooli ajaloolasena. Doktoritöö kaitsnud 1999. a. samas. Aastast 2000 Tartu Ülikooli Eesti ajaloo dotsent. Peamised uurimissuunad: Eesti poliitiline ja sõjaline ajalugu 20. sajandi algupoolel.